Teach Yourself Samskrit

संस्कृतस्वाध्यायः

द्वितीया दीक्षा

परिशिष्टम्

सम्पादकः
वेम्पटि कुटुम्बशास्त्री

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थानम्
मानितविश्वविद्यालयः
नव देहली

Teach Yourself Samskrit

संस्कृतस्वाध्यायः

द्वितीया दीक्षा

परिशिष्टम्

सम्पादकः
वेम्पटि कुटुम्बशास्त्री

सहसम्पादकाः
ललित कुमार त्रिपाठी
वाई. एस्. रमेशः
बनमाली बिश्वालः
सुकान्त कुमार सेनापतिः

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्
मानितविश्वविद्यालयः
नवदेहली

Publisher :
Prof. Vempaty Kutumba Sastry
Vice-Chancellor

RASHTRIYA SANSKRIT SANSTHAN
56-57, Institutional Area, Janakpuri,
New Delhi-110 058
EPABX : 25540993, 25540995
Gram : SAMSTHAN
E-mail : rsks@vsnl.net.in
Visit our website at : www.sanskrit.nic.in

Edition : First, 2004 (50,000 Copies)

Vol.II - ISBN : 81-86111-13-1

All rights reserved. No reproduction or translation of this book or part thereof in any form, should be made. Neither it may be stored in a retrieval system, nor transmitted, by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the written permission of the publisher.

© Rashtriya Sanskrit Sansthan

Price : Rs. 200.00 (Per Set)

Printer :
M/s. Goyal Stationers
B-36/9, G.T. Karnal Road,
Industrial Area, Delhi-110033

संस्कृतस्वाध्यायः

द्वितीया दीक्षा

सङ्कल्पना एवं दिग्दर्शन

प्रो. वेम्पटि कुटुम्बशास्त्री

परामर्श

प्रो. श्रीधर वसिष्ठ | प्रो. रामकृष्णमाचार्य | डॉ. हिन्द केसरी | श्री जि. महाबलेश्वर भट्ट

श्री चमूकृष्ण शास्त्री | श्री जनार्दन हेगड़े | डॉ. विश्वास | श्री चाँद किरण सलूजा

पुनरीक्षण

डॉ. हिन्द केसरी | डॉ. आजाद मिश्र | डॉ. आर. देवनाथन् | डॉ. विजयपाल शास्त्री

लेखकसमिति

श्री जनार्दन हेगड़े (अध्यक्ष) | डॉ. बनमाली विश्वाल | डॉ. विश्वास | डॉ. ललित कुमार त्रिपाठी (संयोजक)

श्रीमती शशिप्रभा गोयल | डॉ. वाई एस. रमेश | डॉ. श्रीधर मिश्र | डॉ. बोध कुमार झा

लेखन/समीक्षण/कार्यशाला में प्रतिभागी अन्य सदस्य

डॉ. मुरलीधर शर्मा | श्रीमती शान्तला | श्रीमती नागरत्ना | डॉ. सत्यनारायण आचार्य

डॉ. प्रकाश पाण्डेय | डॉ. रमाकान्त मिश्र | डॉ. सच्चिदानन्द मिश्र | श्रीमती विजयलक्ष्मी

डॉ. चन्द्रकान्त | डॉ. नरसिंह मूर्ति | श्रीमती पंकजा | श्रीमती सुचेता

डॉ. शुक्ला मुखर्जी | कु.धन्यता | डॉ. पी. वी. सुब्रह्मण्यम् | श्री नारायण भट्ट

डॉ. धर्मेन्द्र कुमार सिंहदेव | श्री वेङ्कटेश मूर्ति | डॉ. रत्नमोहन झा | डॉ. अजय मिश्र

परियोजनासंयोजक

डॉ. ललित कुमार त्रिपाठी

सहायक संयोजक एवं सहायक सम्पादक

डॉ. धर्मेन्द्र कुमार सिंहदेव

चित्रनिर्माण

श्री कल्लोल मजूमदार

प्रबन्धन/सहयोग

श्री चन्दन सिंह कनियाल

श्री हरभजन सिंह सन्धू

टाईप सेटिंग

श्री राजीव कुमार सिंह

चित्रसज्जा

श्री मनोज गुप्ता एवं श्री प्रेम गोयल

सहयोग

श्री कृष्णकान्त पचौली

दो शब्द

यह पुस्तक संस्कृत स्वाध्याय की द्वितीया दीक्षा के अन्तर्गत प्रकाशित **व्यवहारप्रदीपः** का परिशिष्ट भाग है। इस में व्यवहारप्रदीपः के दोनों भागों के अभ्यासों की उत्तरमाला तथा कठिन शब्दों का कोश है जिस में हिन्दी एवं आंग्ल अर्थ दिया गया है। शब्दकोश में पुं./स्त्री./नपुं. शब्दों का प्रथमैकवचनान्त रूप (कोष्ठक में लिङ्ग के साथ) देते हुए उस का प्रसङ्गानुसार हिन्दी एवं आंग्ल अर्थ दिया गया है। जहाँ कहीं आवश्यक समझा गया कोष्ठक के अन्तर्गत प्रातिपदिक का भी उल्लेख कर दिया गया है। विशेषण शब्दों को निर्विभक्तिक रूप में रखा गया है। क्रियापदों के मूल धातु के आगे कोष्ठक में लट् प्र.पु. रूप के साथ लेखन किया गया है। साथ ही शत्रन्त-शब्दों का मूलरूप लिखकर नीचे कोष्ठक में उनके पुं./स्त्री./नपुं. के रूप दर्शाये गए हैं। अन्त में द्वितीया दीक्षा व्यवहारप्रदीपः पुस्तक का शुद्धिपत्र संलग्न किया गया है।

आशा करता हूँ पाठकों एवं सुधीजनों के परामर्श से इस का और भी परिष्कृत रूप प्रकाशनार्थ तैयार किया जा सकेगा।

सम्पादक
वेम्पटि कुटुम्बशास्त्री

सङ्केताक्षरसूची

अव्य.	–	अव्ययम्
उ.पु.	–	उत्तमः पुरुषः
एक.	–	एकवचनम्
च.	–	चतुर्थी
तृ.	–	तृतीया
द्वि.	–	द्विवचनम्
द्विती.	–	द्वितीया
नपुं.	–	नपुंसकलिङ्गः
प.	–	पञ्चमी
पुं.	–	पुंलिङ्गः
प्र.	–	प्रथमा
प्र.पु.	–	प्रथमः पुरुषः
बहु.	–	बहुवचनम्
म.पु.	–	मध्यमः पुरुषः
वि.	–	विशेषणम्
ष.	–	षष्ठी
स.	–	सप्तमी
सम्बो.	–	सम्बोधनम्
सर्व.	–	सर्वनाम
स्त्री.	–	स्त्रीलिङ्गः

◆◆◆

विषयानुक्रमणी

परिशिष्टम् — 1

व्यवहारप्रदीपस्य प्रथमभागस्य उत्तरदीपिका 1-48

व्यवहारप्रदीपस्य द्वितीयभागस्य उत्तरदीपिका 49-108

परिशिष्टम् — 2

व्यवहारप्रदीपस्य शब्दकोशः 109-151

व्यवहारप्रदीपस्य शुद्धिपत्रम् 152

परिशिष्टम् - 1
व्यवहारप्रदीपस्य उत्तरदीपिका
प्रथमः भागः
प्रथमः स्तबकः
अभ्यासः - 1

1.	हरि	2.	मुनि	3.	यति	4.	गिरि
5.	असि	6.	वटु	7.	मनु	8.	पटु
9.	प्रभु	10.	इषु	11.	नेतृ	12.	वक्तृ
13.	योद्धृ	14.	द्रष्टृ	15.	ज्ञातृ		

अभ्यासः - 2

1.	अग्नि	2.	शम्भु	3.	पितृ	4.	गो
5.	कपि	6.	शिशु	7.	भ्रातृ	8.	विष्णु
9.	जामातृ	10.	रवि	11.	साधु	12.	दातृ
13.	ऋषि	14.	जगद्गुरु	15.	कवि	16.	कर्तृ

अभ्यासः - 3

1.	कवि, इकारान्तः	2.	शिशु, उकारान्तः	3.	पितृ, ऋकारान्तः
4.	गो, ओकारान्तः	5.	रवि, इकारान्तः	6.	साधु, उकारान्तः
7.	भ्रातृ, ऋकारान्तः	8.	कपि, इकारान्तः	9.	जामातृ, ऋकारान्तः
10.	विष्णु, उकारान्तः	11.	दातृ, ऋकारान्तः	12.	ऋषि, इकारान्तः
13.	शम्भु, उकारान्तः	14.	कर्तृ, ऋकारान्तः	15.	जगद्गुरु, उकारान्तः
16.	हरि, इकारान्तः	17.	मुनि, इकारान्तः	18.	भानु, उकारान्तः
19.	विधातृ, ऋकारान्तः	20.	नेतृ, ऋकारान्तः		

अभ्यासः - 4

1. इकारान्तः, अरिः
2. उकारान्तः, तरुः
3. ऋकारान्तः, जेता
4. इकारान्तः, व्याधिः
5. ऋकारान्तः, भर्ता
6. उकारान्तः, हनुः
7. इकारान्तः, निधिः
8. ऋकारान्तः, हन्ता
9. उकारान्तः, पङ्गुः
10. इकारान्तः, अलिः
11. ऋकारान्तः, हर्ता
12. इकारान्तः, उपाधिः
13. उकारान्तः, भिक्षुः
14. ऋकारान्तः, स्मर्ता
15. इकारान्तः, अञ्जलिः
16. ऋकारान्तः, पिता
17. इकारान्तः, नरपतिः
18. इकारान्तः, वनस्पतिः
19. उकारान्तः, प्रभुः
20. उकारान्तः, पटुः

अभ्यासः - 5

1. यती, यतयः
2. कपी, कपयः
3. ध्वनी, ध्वनयः
4. गिरी, गिरयः
5. पदाती, पदातयः
6. वेणू, वेणवः
7. पङ्गू, पङ्गवः
8. दयालू, दयालवः
9. परशू, परशवः
10. भीरू, भीरवः
11. वटू, वटवः
12. हिन्दू, हिन्दवः
13. कष्टसहिष्णू, कष्टसहिष्णवः
14. इषू, इषवः
15. कार्यकर्तारौ, कार्यकर्तारः
16. अधिवक्तारौ, अधिवक्तारः
17. उपभोक्तारौ, उपभोक्तारः
18. वेत्तारौ, वेत्तारः
19. नियन्तारौ, नियन्तारः
20. अभिनेतारौ, अभिनेतारः

अभ्यासः - 6

1. कपिः, कपी, कपयः
2. अरिः, अरी, अरयः
3. बन्धुः, बन्धू, बन्धवः
4. रिपुः, रिपू, रिपवः
5. शत्रुः, शत्रू, शत्रवः
6. वक्ता, वक्तारौ, वक्तारः
7. अध्येता, अध्येतारौ, अध्येतारः
8. नेता, नेतारौ, नेतारः
9. सारथिः, सारथी, सारथयः
10. बिन्दुः, बिन्दू, बिन्दवः
11. पशुः, पशू, पशवः
12. इक्षुः, इक्षू, इक्षवः
13. प्रतिनिधिः, प्रतिनिधी, प्रतिनिधयः
14. कृपालुः, कृपालू, कृपालवः
15. व्याधिः, व्याधी, व्याधयः
16. नियन्ता, नियन्तारौ, नियन्तारः

17. अभियन्ता, अभियन्तारौ, अभियन्तारः
18. चटुः, वंटू, वटवः
19. अतिथिः, अतिथी, अतिथयः
20. पिता, पितरौ, पितरः

अभ्यासः - 7

1.	जलधिः	2.	गौः	3.	सविता	4.	भिक्षुः
5.	गणपतिः	6.	भानुः	7.	व्याधिः	8.	जामाता
9.	इक्षुः	10.	विष्णुः	11.	भ्रातरौ	12.	यती
13.	प्रभू	14.	नेतारौ	15.	गावौ	16.	शिशू
17.	अली	18.	बाहू	19.	भूपती	20.	श्रोतारौ
21.	अरयः	22.	गावः	23.	दातारः	24.	साधवः
25.	गिरयः	26.	इषवः	27.	योद्धारः	28.	तरवः
29.	कवयः	30.	गुरवः				

अभ्यासः - 8

1.	जन्तुः	2.	विधाता	3.	बाहू	4.	तरवः
5.	भ्रातरौ	6.	भानुः	7.	भीरवः	8.	फलानि
9.	बाहू	10.	रश्मयः	11.	सेनापतिः	12.	कवी
13.	शिशवः	14.	नेता	15.	रविः	16.	दाता
17.	अधिवक्तारः	18.	साधवः	19.	भिक्षू	20.	राशयः

अभ्यासः - 9

1. (i) ऋषयः (ii) ब्रह्मर्षी (iii) वटवः (iv) पटुः
   (v) गुरुः

2. (i) ऋषिः, कपिः, महर्षिः, वक्ता, गुरुः (ii) ब्रह्मर्षी, कवी, योद्धारौ, पटू, गावौ
   (iii) गुरवः, शिशवः, वटवः वेत्तारः, गावः

3. (i) कवी, कवयः (ii) ऋषी, ऋषयः (iii) मुनी, मुनयः (iv) शिशू, शिशवः
   (v) गुरू, गुरवः (vi) वटू, वटवः (vii) नेतारौ, नेतारः (viii) वक्तारौ, वक्तारः
   (ix) द्रष्टारौ, द्रष्टारः (x) गावौ, गावः

अभ्यासः - 10

1.	मूर्ति	2.	देवी	3.	धेनु	4.	माला
5.	पुत्री	6.	सखी	7.	तनु	8.	बाला
9.	जन्मभूमि	10.	भ्रू	11.	छदि	12.	राजधानी
13.	पङ्क्ति	14.	चञ्चु	15.	वधू	16.	श्वश्रू
17.	कृति	18.	लता	19.	कन्या	20.	मातृ

अभ्यासः - 11

1.	दुर्गा, आकारान्तः	2.	अम्बा, आकारान्तः	3.	सुभद्रा, आकारान्तः
4.	पत्रिका, आकारान्तः	5.	नौका, आकारान्तः	6.	बुद्धि, इकारान्तः
7.	नीति, इकारान्तः	8.	स्तुति, इकारान्तः	9.	भक्ति, इकारान्तः
10.	गौरी, ईकारान्तः	11.	नगरी, ईकारान्तः	12.	सुन्दरी, ईकारान्तः
13.	कुमारी, ईकारान्तः	14.	रज्जु, उकारान्तः	15.	हनु, उकारान्तः
16.	दुहितृ, ऋकारान्तः	17.	यातृ, ऋकारान्तः	18.	ननान्दृ, ऋकारान्तः
19.	स्वसृ, ऋकारान्तः				

अभ्यासः - 12

1.	मूर्ती, मूर्तयः	2.	रात्री, रात्रयः	3.	धेनू, धेनवः
4.	वध्वौ, वध्वः	5.	दुहितरौ, दुहितरः	6.	मातरौ, मातरः
7.	यातरौ, यातरः	8.	ननान्दरौ, ननान्दरः	9.	शष्कुली, शष्कुलयः
10.	वर्ती, वर्तयः	11.	कुटी, कुटयः	12.	अङ्गुली, अङ्गुलयः
13.	त्रुटी, त्रुटयः	14.	वेणी, वेणयः	15.	स्वसारौ, स्वसारः

अभ्यासः - 13

1.	धेनू	2.	भ्रूकुटिः	3.	कीर्तयः	4.	स्तुतयः
5.	तिथिः	6.	नाभिः	7.	शष्कुलयः	8.	रेणुः
9.	यवागूः	10.	पुत्रवध्वः	11.	वीरप्रसूः	12.	स्नायवः

13. चमूः 14. मातरः 15. प्रीतिः 16. वेण्यः
17. युवती 18. नीतिः 19. नगर्यः

अभ्यासः - 14

1. (i) जननी (ii) स्मृतयः (iii) वाण्यः (iv) तनुः
   (v) भुवः

2. (i) मनुस्मृतिः, याज्ञवल्क्यस्मृतिः इति द्वे स्मृती प्रसिद्धे स्तः।
   (ii) प्र. *चतुर्दशसु भुवनेषु के द्वे भुवने प्रसिद्धे स्तः ?
   उ. चतुर्दशसु भुवनेषु भूर्लोकः स्वर्गलोकश्चेति द्वे भुवने प्रसिद्धे स्तः।
   (*चतुर्दश भुवनानि पृथिव्याः उपरि सप्त - भूर्लोकः, भुवर्लोकः, स्वर्लोकः, महर्लोकः, जनलोकः, तपोलोकः, सत्य/ब्रह्मलोकः। पृथिव्याः अधः सप्त - अतलं, वितलं, सतलं, रसातलं, तलातलं, महातलं, पातालम्)
   (iii) प्रीतिः, स्नेहः, आशाः, तृष्णा, आसक्तिः इति एताः संसारस्य रज्जवः भवन्ति।
   (iv) वसुधैव कुटुम्बकम् इति अस्माकं संस्कृतेः बीजम् अस्ति।
   (v) 'जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी' इति वाल्मीकिः रामोक्तिमाध्यमेन रामायणे वदति।

3. (i) बहुवचनम्, आकारान्तः (ii) एकवचनम्, ईकारान्तः (iii) एकवचनम्, इकारान्तः
   (iv) द्विवचनम्, इकारान्तः (v) बहुवचनम्, ईकारान्तः (vi) एकवचनम्, इकारान्तः
   (vii) एकवचनम्, उकारान्तः (viii) एकवचनम्, इकारान्तः (ix) एकवचनम्, उकारान्तः
   (x) बहुवचनम्, ऊकारान्तः (xi) एकवचनम्, इकारान्तः (xii) एकवचनम्, इकारान्तः
   (xiii) एकवचनम्, ईकारान्तः (xiv) एकवचनम्, इकारान्तः (xv) एकवचनम्, आकारान्तः

अभ्यासः - 15

1. दधि, इकारान्तः 2. अस्थि, इकारान्तः 3. अक्षि, इकारान्तः
4. सक्थि, इकारान्तः 5. मधु, उकारान्तः 6. वस्तु, उकारान्तः
7. श्मश्रु, उकारान्तः 8. अम्बु, उकारान्तः 9. अश्रु, उकारान्तः
10. जानु, उकारान्तः

अभ्यासः - 16

1. दधि, दधिनी, दधीनि
2. श्मश्रु, श्मश्रुणी, श्मश्रूणि
3. अस्थि, अस्थिनी, अस्थीनि
4. अक्षि, अक्षिणी, अक्षीणि
5. अम्बु, अम्बुनी, अम्बूनि
6. दारु, दारुणी, दारूणि
7. मधु, मधुनी, मधूनि
8. जानु, जानुनी, जानूनि

अभ्यासः - 17

1. (i) पुष्पाणि (ii) फलानि (iii) पत्राणि (iv) वारीणि
   (v) दधीनि (vi) अक्षीणि (vii) दारूणि (viii) मधूनि
   (ix) वस्तूनि (x) श्मश्रूणि

2. (i) द्विवचनम् (ii) बहुवचनम् (iii) द्विवचनम् (iv) एकवचनम्
   (v) बहुवचनम् (vi) बहुवचनम् (vii) द्विवचनम् (viii) बहुवचनम्
   (ix) द्विवचनम् (x) बहुवचनम् (xi) द्विवचनम् (xii) बहुवचनम्
   (xiii) द्विवचनम् (xiv) द्विवचनम्

3. (i) पुष्पवृक्षेषु सुन्दराणि पुष्पाणि शोभन्ते। (ii) तडागस्य वारि अतीव निर्मलं वर्तते।
   (iii) मधुच्छत्रेषु प्रचुरं मधु वर्तते। (iv) वृक्षेषु शुष्काणि दारूणि इन्धनयोग्यानि भवन्ति।
   (v) छेदने सति वृक्षाः अश्रूणि न त्यजन्ति।

अभ्यासः - 18

1. धीमान्, धीमन्तः
2. धनवान्, धनवन्तौ
3. महान्तौ, महान्तः
4. भिषक्, भिषजः
5. बुद्धिमान्, बुद्धिमन्तौ
6. राजानौ, राजानः
7. अधिकारी, अधिकारिणः
8. सुहृदौ, सुहृदः
9. सम्राट्, सम्राजौ
10. विद्वान्, विद्वांसः
11. हनुमन्तौ, हनुमन्तः
12. बली, बलिनौ
13. भवान्, भवन्तः
14. पुमान्, पुमांसौ
15. गतिमन्तौ, गतिमन्तः
16. विद्यार्थी, विद्यार्थिनः
17. आत्मा, आत्मानौ

अभ्यासः - 19

1.	बुद्धिमान्	2.	विज्ञानिनौ	3.	वणिजौ	4.	पुमान्
5.	सुहृत्	6.	धनवन्तः	7.	सम्राट्	8.	विद्वान्
9.	बुद्धिमन्तौ	10.	हनुमान्	11.	मन्त्रिणौ	12.	धनिनः
13.	सम्राजः	14.	योगिनौ	15.	ऋत्विक्	16.	गुणिनः
17.	मतिमन्तौ	18.	धीमन्तः	19.	लोभी		

अभ्यासः - 20

1.	गुणी	2.	शक्तिमान्	3.	योगी	4.	आत्मा
5.	सम्राट्	6.	पुमान्	7.	मायावी	8.	ऋत्विजौ
9.	धीमन्तौ	10.	महात्मानौ	11.	सुहृदः	12.	अश्वारोहिणौ
13.	बलिनौ	14.	श्रीमन्तः	15.	भिषजः	16.	राजानः
17.	मतिमन्तः	18.	विवेकिनः	19.	शीलवन्तः	20.	आततायिनः

अभ्यासः - 21

1.	ऋत्विजः, जकारः, ऋत्विज्	2.	सुहृदः, दकारः, सुहृद्
3.	स्वामिनः, नकारः, स्वामिन्	4.	बुद्धिमन्तः, तकारः, बुद्धिमत्
5.	भिषजः, जकारः, भिषज्	6.	विद्वांसः, सकारः, विद्वस्
7.	आत्मानः, नकारः, आत्मन्	8.	सम्राजः, जकारः, सम्राज्
9.	पुमांसः, सकारः, पुंस्	10.	शक्तिमन्तः, तकारः, शक्तिमत्
11.	मरुतः, तकारः, मरुत्	12.	विद्यार्थिनः, नकारः, विद्यार्थिन्
13.	महान्तः, तकारः, महत्	14.	तेजस्विनः, नकारः, तेजस्विन्
15.	विज्ञानिनः, नकारः, विज्ञानिन्	16.	हस्तिनः, नकारः, हस्तिन्
17.	गुणवन्तः, तकारः, गुणवत्	18.	भवन्तः, तकारः, भवत्

अभ्यासः - 22

1.	चकारान्तः	2.	तकारान्तः	3.	तकारान्तः	4.	तकारान्तः
5.	तकारान्तः	6.	नकारान्तः	7.	तकारान्तः	8.	नकारान्तः
9.	षकारान्तः	10.	तकारान्तः				

अभ्यासः - 23

1. (i) राजा (ii) सुहृत् (iii) महान् (iv) सुहृद्
   (v) भावग्राही
2. (i) राजन् (ii) विद्वस् (iii) सुहृद् (iv) भावग्राहिन्
   (v) भवत् (vi) भगवत्
3. (i) भवान्, भवन्तौ, भवन्तः (ii) गुणी, गुणिनौ, गुणिनः (iii) राजा, राजानौ, राजानः
   (iv) सम्राट्, सम्राजौ, सम्राजः (v) विद्वान्, विद्वांसौ, विद्वांसः

अभ्यासः - 24

1. वाचौ
2. स्रक्, स्रजः
3. त्वचः
4. आपदौ
5. विपत्, विपदः
6. समिधौ, समिधः
7. आशीः, आशिषौ
8. सम्पदौ, सम्पदः
9. शरत्, शरदः
10. परिषदौ, परिषदः
11. प्रतिपत्, प्रतिपदः
12. क्षुधौ, क्षुधः
13. सरित्, सरितौ
14. तडित्, तडितः
15. योषित्, योषितौ
16. दिशौ, दिशः
17. विद्युत्, विद्युतः

अभ्यासः - 25

1. सरितौ प्रवहतः। सरितः प्रवहन्ति।
2. स्रक् अस्ति। स्रजः सन्ति।
3. आपदौ आयातः। आपदः आयान्ति।
4. सम्पद् वर्तते। सम्पदौ वर्तेते।
5. शरदौ राजतः। शरदः राजन्ते।
6. परिषत् प्रचलति। परिषदः प्रचलन्ति।
7. समित् ज्वलति। समिधौ ज्वलतः।
8. विद्युतौ विलसतः। विद्युतः विलसन्ति।
9. योषित् गायति। योषितः गायन्ति।
10. दिक् भाति। दिशौ भातः।

अभ्यासः - 26

1. कण्ठे स्रक् शोभते।
2. मुखात् संस्कृतवाक् स्फुरति।
3. जीवने रमणीया शरद् आयाति।
4. ग्रीष्मानन्तरं प्रावृट् भवति।
5. गगने तडित् द्योतते।
6. शिष्याय आशीः अस्तु।

7. विद्युत् विद्योतते।
8. गृहे सम्पद् अस्ति।

अभ्यासः - 27

1. शिशूनां वाचः मधुराः।
2. जीवने विपदः आगताः।
3. अत्र परिषदः प्रचलन्ति।
4. योषितः जलम् आनयन्ति।
5. सरितः प्रवहन्ति।
6. उपनिषदः ब्रह्मतत्त्वं बोधयन्ति।
7. विद्युतः शीघ्रगामिन्यः वर्तन्ते।
8. अप्सरसः तपोभङ्गं कुर्वन्ति।
9. कानने समिधः वर्तन्ते।
10. दृशः विशालाः सन्ति।

अभ्यासः - 28

1. आपदः, दकारान्तः
2. समिधः, धकारान्तः
3. प्रावृषः, षकारान्तः
4. आशिषः, षकारान्तः
5. सरितः, तकारान्तः
6. उपानहः, हकारान्तः
7. दिशः, शकारान्तः
8. क्षुधः, धकारान्तः
9. संसदः, दकारान्तः
10. उपनिषदः, दकारान्तः

अभ्यासः - 29

1. दकारान्तः
2. दकारान्तः
3. तकारान्तः
4. दकारान्तः
5. तकारान्तः
6. तकारान्तः
7. दकारान्तः
8. दकारान्तः
9. चकारान्तः
10. चकारान्तः

अभ्यासः - 30

1. (i) योषितः (ii) अप्सरसः (iii) वाक् (iv) आशिषः (v) दिक्
2. (i) योषित् (ii) अप्सरस् (iii) वाच् (iv) आशिष्
3. (i) रमन्ते तत्र देवताः। (ii) जगति धर्मस्य भवतु जयः।
   (iii) क्वचिदपि कुमाता न भवति। (iv) स्वर्गादपि गरीयसी।
   (v) च दुर्लभं वचः।

अभ्यासः - 31

1. व्योमन्, नकारान्तः
2. बृहत्, तकारान्तः
3. कर्मन्, नकारान्तः
4. वयस्, सकारान्तः
5. मनस्, सकारान्तः
6. तपस्, सकारान्तः
7. नामन्, नकारान्तः
8. सरस्, सकारान्तः
9. अहन्, नकारान्तः
10. सद्मन्, नकारान्तः

अभ्यासः - 32

1. अहनी/अह्नी, अहानि
2. पयसी, पयांसि
3. यशसी, यशांसि
4. कर्मणी,कर्माणि
5. नामनी/नाम्नी, नामानि
6. आयुषी, आयूंषि
7. वेश्मनी, वेश्मानि
8. चक्षुषी, चक्षूंषि
9. हविषी, हवींषि
10. धनुषी, धनूंषि

अभ्यासः - 33

1. धनुः
2. चक्षुषी
3. अहानि
4. सद्मनी
5. सरसी
6. कर्माणि
7. मनः
8. पयः
9. हवींषि
10. वेश्मानि
11. बृहन्ति
12. नाम
13. चक्षुषी
14. चेतांसि
15. धाम
16. तपांसि
17. धनुषी
18. आयुः
19. वचांसि
20. व्योम

अभ्यासः - 34

1. (i) नरजन्म (ii) तपसी (iii) वचांसि (iv) यशांसि (v) चेतांसि (vi) ब्रह्माणः

2. (i) जन्मनी, जन्मानि (ii) तपः, तपसी (iii) मनः, मनांसि (iv) वचः, वचसी (v) प्रेमणी, प्रेमाणि

3. (i) तपस् (ii) प्रेमन् (iii) जन्मन् (iv) ब्रह्मन् (v) यशस् (vi) चेतस् (vii) कर्मन् (viii) जगत् (ix) मनस् (x) वचस्

अभ्यासः - 35

1. (i) महान् (ii) माता (iii) पिता (iv) गुरुः
(v) सहपाठी

2. (i) पाणिनिः दाक्षीपुत्रः आसीत्। (ii) क्रीस्तोः पूर्वं सप्तमशताब्द्यां पाणिनेः समयः आसीत्।
(iii) शलातुरः अफगानिस्तानदेशे अस्ति। (iv) पाणिनिः तपः आचरितुं हिमालयं गतवान्।
(v) महाभाष्यस्य रचयिता पतञ्जलिः आसीत्। (vi) पतञ्जलेः कालः द्वितीयशताब्दी आसीत्।
(vii) पाणिनेः व्याकरणग्रन्थस्य नाम अष्टाध्यायी।

3. (i) महत् (ii) सहपाठिन् (iii) मातृ (iv) तिथि
(v) निवासिन् (vi) वाच् (vii) तपस् (viii) गुरु
(ix) भगवत् (x) प्रेमन्

4. (i) मातरः (ii) भगवन्तः (iii) पितरः (iv) प्रेमाणि
(v) महान्तः (vi) प्रीतयः (vii) नामानि (viii) सुहृदः
(ix) विद्वांसः (x) वाचः (xi) गुरवः (xii) सरितः
(xiii) सहपाठिनः (xiv) सूक्तयः (xv) तपांसि (xvi) योद्धारः
(xvii) गावः (xviii) राजानः (xix) वध्वः (xx) कर्माणि

5. (ii) पुंलिङ्गम्, बहुवचनम्, सकारान्तः (iii) नपुंसकलिङ्गम्, एकवचनम्, नकारान्तः
(iv) स्त्रीलिङ्गम्, एकवचनम्, ऋकारान्तः (v) स्त्रीलिङ्गम्, एकवचनम्, इकारान्तः
(vi) नपुंसकलिङ्गम्, एकवचनम्, तकारान्तः (vii) नपुंसकलिङ्गम्, एकवचनम्, नकारान्तः
(viii) पुंलिङ्गम्, एकवचनम्, उकारान्तः (ix) पुंलिङ्गम्, एकवचनम्, नकारान्तः
(x) स्त्रीलिङ्गम्, एकवचनम्, इकारान्तः (xi) पुंलिङ्गम्, एकवचनम्, तकारान्तः
(xii) पुंलिङ्गम्, बहुवचनम्, तकारान्तः (xiii) पुंलिङ्गम्, एकवचनम्, तकारान्तः
(xiv) पुंलिङ्गम्, एकवचनम्, इकारान्तः (xv) पुंलिङ्गम्, बहुवचनम्, नकारान्तः
(xvi) स्त्रीलिङ्गम्, एकवचनम्, इकारान्तः (xvii) स्त्रीलिङ्गम्, बहुवचनम्, तकारान्तः
(xviii) स्त्रीलिङ्गम्, एकवचनम्, ईकारान्तः (xix) नपुंसकलिङ्गम्, बहुवचनम्, अकारान्तः
(xx) नपुंसकलिङ्गम्, एकवचनम्, सकारान्तः

◆◆◆

द्वितीयः स्तबकः

अभ्यासः - 36

1. रवयः, रवीन्
2. कवयः, कवीन्
3. शिशवः, शिशून्
4. धातारः, धातॄन्
5. भ्रातरः, भ्रातॄन्
6. मतयः, मतीः
7. श्रुतयः, श्रुतीः
8. मूर्तयः, मूर्तीः
9. कृतयः, कृतीः
10. छदयः, छदीः
11. नीतयः, नीतीः
12. भक्तयः, भक्तीः
13. रज्जवः, रज्जूः
14. हनवः, हनूः
15. धेनवः, धेनूः
16. चञ्चवः, चञ्चूः
17. श्वश्वः, श्वश्रूः
18. भ्रुवः, भ्रूः
19. मातरः, मातॄः
20. स्वसारः, स्वसॄः
21. वारीणि, वारीणि
22. अस्थीनि, अस्थीनि
23. मधूनि, मधूनि
24. जानूनि, जानूनि
25. अश्रूणि, अश्रूणि

अभ्यासः - 37

1. वणिजम्, वणिजौ, वणिजः
2. गोमन्तम्, गोमन्तौ, गोमतः
3. भवन्तम्, भवन्तौ, भवतः
4. धीमन्तम्, धीमन्तौ, धीमतः
5. महान्तम्, महान्तौ, महतः
6. मरुतम्, मरुतौ, मरुतः
7. आत्मानम्, आत्मानौ, आत्मनः
8. गुणिनम्, गुणिनौ, गुणिनः
9. ज्ञानिनम्, ज्ञानिनौ, ज्ञानिनः
10. मन्त्रिणम्, मन्त्रिणौ, मन्त्रिणः
11. विद्वांसम्, विद्वांसौ, विदुषः
12. पुमांसम्, पुमांसौ, पुंसः
13. वेधसम्, वेधसौ, वेधसः
14. बृहन्तम्, बृहन्तौ, बृहतः
15. नाम, नामनी, नामानि
16. धनुः, धनुषी, धनूंषि
17. वपुः, वपुषी, वपूंषि,
18. चक्षुः, चक्षुषी, चक्षूंषि
19. हविः, हविषी, हवींषि
20. मनः, मनसी, मनांसि

अभ्यासः - 38

1. यतिं, ऋषिं, मुनिं
2. गुरुं, भानुं, बन्धुं
3. कलाकृतिं, मूर्तिं, धेनुं
4. श्वश्रूं, मातरं, भ्रातॄन्

5. मुनिं, मातरं, पितरं, धेनूः
6. वारि, मधु, रज्जुं
7. यतिं, मूर्तीः, बन्धून्
8. कलाकृतीः, मूर्तीः, रज्जूः
9. गुरून्, बन्धून्, भ्रातॄन्
10. मातरं, भ्रातॄन्, स्वसॄः
11. धीमन्तं, बुद्धिमन्तं, शक्तिमन्तं
12. वणिजं, ऋत्विजं, भिषजं
13. अधिकारिणः, विज्ञानिनः, योगिनौ
14. विद्यार्थिनं, सुहृदं
15. धनवतः, बुद्धिमतः, शक्तिमतः

अभ्यासः - 39

1. अधिकारिणः, अधिकारिणः
2. कार्यकर्तारः, कार्यकर्तॄन्
3. कवयः, कवीन्
4. भिषजः, भिषजः
5. धीमन्तः, धीमतः
6. मन्त्रिणः, मन्त्रिणः
7. वणिजः, वणिजः
8. भ्रातरः, भ्रातॄन्
9. स्वसारः, स्वसॄः
10. बन्धवः, बन्धून्
11. योगिनः, योगिनः
12. दुहितरः, दुहितॄः
13. वध्वः, वधूः
14. वक्तारः, वक्तॄन्
15. अभिनेतारः, अभिनेतॄन्
16. सुहृदः, सुहृदः
17. शिशवः, शिशून्
18. ऋत्विजः, ऋत्विजः
19. बुद्धिमन्तः, बुद्धिमतः
20. विद्यार्थिनः, विद्यार्थिनः

अभ्यासः - 40

I.

1. मन्दिरम् उभयतः उद्यानानि सन्ति।
2. नगरम् उभयतः वाप्यौ स्तः।
3. सज्जनम् उभयतः दुर्जनाः सन्ति।
4. पूजकम् उभयतः भक्ताः सन्ति।
5. कृष्णम् उभयतः गोपाः सन्ति।
6. गाम् उभयतः वत्साः सन्ति।
7. भूमिम् उभयतः लोकाः सन्ति।
8. नदीम् उभयतः तटे स्तः।
9. गुरुम् उभयतः छात्राः सन्ति।
10. गृहम् उभयतः वृक्षौ स्तः।

II.

1. रामेश्वरं परितः सागरः अस्ति।
2. क्षेत्रं परितः जलम् अस्ति।
3. मां परितः मित्राणि सन्ति।
4. देशं परितः सैनिकाः सन्ति।
5. कथावाचकं परितः भक्ताः सन्ति।
6. वधूं परितः स्त्रियः सन्ति।
7. धेनुं परितः घासाः सन्ति।
8. द्रौपदीं परितः शाटिका अस्ति।
9. मातरं परितः पुत्राः सन्ति।
10. विद्यालयं परितः प्राचीराणि सन्ति।

अभ्यासः - 41

1. वायुं विना प्राणी न जीवति।
2. ज्ञानं विना मुक्तिः नास्ति।
3. गृहिणीं विना गृहम् अपूर्णम् अस्ति।
4. अभ्यासं विना पाठः कण्ठस्थः न भवति।
5. व्याकरणं विना भाषायाः शुद्धं ज्ञानं न भवति।
6. विद्यां विना जीवनं व्यर्थम् अस्ति।
7. वृद्धं विना सभा न शोभते।
8. सद्व्यवहारं विना प्रीतिः न भवति।
9. श्रमं विना सफलता नास्ति।
10. शान्तिं विना सुखं नास्ति।

अभ्यासः - 42

1. आरक्षकान् धिक्।
2. ब्राह्मणान् धिक्।
3. पुत्रान् धिक्।
4. वैद्यान् धिक्।
5. कर्मचारिणं धिक्।
6. अध्येतॄन् धिक्।
7. विद्यार्थिनं धिक्।
8. भार्याः धिक्।
9. मातरं धिक्।

अभ्यासः - 43

1. विष्णुः वैकुण्ठम् अधितिष्ठति।
2. राजा सिंहासनम् अधितिष्ठति।
3. मम भगिनी देहलीम् अधितिष्ठति।
4. तस्याः पतिः गृहम् अधितिष्ठति।
5. शकुन्तला आश्रमम् अधितिष्ठति।
6. देवाः स्वर्गम् अधितिष्ठन्ति।
7. ईश्वरः हृदयम् अधितिष्ठति।
8. सिंहः अरण्यम् अधितिष्ठति।
9. ग्राहः जलम् अधितिष्ठति।
10. पक्षिणः वृक्षम् अधितिष्ठन्ति।

अभ्यासः - 44

1. ग्रामम् उभयतः नद्यौ वहतः।
2. सभापतिः मञ्चम् अधितिष्ठति।
3. भूमिम् उभयतः जलम् अस्ति।
4. चोरं धिक्।
5. अनुशासनं विना विद्यालयः न चलति।
6. माम् उभयतः मित्राणि सन्ति।
7. सरोवरं परितः बकाः सन्ति।
8. भक्ष्यं परितः गृध्राः डयन्ते।
9. रमेशस्य अर्धं वाक्यं मुखम् अधितिष्ठति।
10. वेदनिन्दकं धिक्।

अभ्यासः - 45

1. गोपः गां पयः दोग्धि।
2. बालकः गुरुं गृहकार्यम् अपृच्छत्।

3. साधुः बालकं धर्मं वदति।
4. वृद्धः जनान् कथां कथयति।
5. याचकः धनिकं धनं याचति।
6. यात्रापत्रनिरीक्षकः यात्रिणः यात्रापत्रं पृच्छति।
7. गुरुः छात्रं पाठं बोधयति।
8. रमेशः मित्रं यात्रावृत्तान्तं कथयति।
9. गोपालः अविनीतं विनयं याचति।
10. वाल्मीकिः लवकुशौ रामायणम् अकथयत्।

अभ्यासः - 46

1. बालकः वृद्धम् उद्यानं नयति।
2. रामः हनुमन्तं मार्गम् अपृच्छत्।
3. माता पुत्रीं कार्यं वदति।
4. वाल्मीकिः नारदं हितम् उपादिशत्।
5. श्रीकृष्णः अर्जुनः गीताम् अवोचत्।
6. दशरथः कैकेयीं सङ्ग्रामम् अनयत्।
7. दिलीपः नन्दिनीम् आश्रमम् अनयत्।
8. ज्येष्ठः कनिष्ठं प्रश्नं पृच्छति।
9. त्वं मित्रं वृत्तान्तं पृच्छ।
10. त्वं पितरं व्यथां वद।
11. गोपाः गाः पयः दुहन्तु।
12. विश्वामित्रः हरिश्चन्द्रं राज्यम् अयाचत्।
13. निर्धनाः कृपणं धनम् न याचन्तु।
14. सः सभासदं प्रतिवेदनम् अकथयत्।
15. पितामहः पौत्रं कथां कथयति।
16. रामः सीतां वनम् अनयत्।
17. छात्रः धनिकं वृत्तिम् अयाचत्।
18. पत्नी पतिं वृत्तान्तं पृच्छति।
19. दयानन्दः शिष्यं वेदान् अपाठयत्।

अभ्यासः - 47

1. (i) गतमासे बालकः नवदिल्लीं गतवान्।
   (ii) शिक्षिका एकाम् अष्टाध्यायीं गङ्गावतरणचम्पूं च क्रीतवती।
   (iii) बालकः श्रीमद्भागवतं क्रेतुं मातरं प्रेरितवान्।
   (iv) आपणौ परितः जनसम्मर्दः आसीत्।
   (v) शिक्षिका संस्कृतं संस्कृतिं च निन्दतः धिक् इति उक्तवती।
   (vi) बालकः रामचरितमानसं क्रेतुम् ऐच्छत्।
   (vii) प्र. ते किं क्रीत्वा आङ्ग्ल-पुस्तकापणं गतवन्तः ?
   उ. ते द्वौ उपन्यासौ क्रीत्वा आङ्ग्ल-पुस्तकापणं गतवन्तः।
   (viii) माता भगिन्याः कृते त्रीणि आङ्ग्ल-पुस्तकानि क्रीतवती।

(ix) ते उभे अपि विपणी गत्वा विविधवस्तूनि क्रीतवन्तः ।

(x) ते विविध-वस्तूनि च क्रीत्वा अतिथिगृहं प्रत्यागतवन्तः ।

2. (i) कार्यकर्तॄन् (ii) पक्षिणः (iii) अध्येतॄन् (iv) स्वसारं
(v) सुहृदः (vi) शर्करां (vii) मन्दिरं (viii) भ्रष्टाधिकारिणः
(ix) देशनिन्दकं (x) नासिकाम् (xi) भिषजम् (xii) स्वभवनम्
(xiii) जलम् (xiv) महेश्वरं

3. (i) दुहितरम्, दुहितरौ, दुहितॄः
(ii) मन्त्रिणम्, मन्त्रिणौ, मन्त्रिणः
(iii) योगिनम्, योगिनौ, योगिनः
(iv) वधूम्, वध्वौ, वधूः
(v) वक्तारम्, वक्तारौ, वक्तॄन्
(vi) शिशुम्, शिशू, शिशून्
(vii) ऋत्विजम्, ऋत्विजौ, ऋत्विजः
(viii) विद्यार्थिनम्, विद्यार्थिनौ, विद्यार्थिनः
(ix) कविम्, कवी, कवीन्
(x) जानु, जानुनी, जानूनि
(xi) स्वसारम्, स्वसारौ, स्वसॄः
(xii) वणिजम्, वणिजौ, वणिजः
(xiii) भ्रातरम्, भातरौ, भातॄन्
(xiv) बन्धुम्, बन्धू, बन्धून्
(xv) अधिकारिणम्, अधिकारिणौ, अधिकारिणः

4. (i) इकारान्तः, एकवचनम्
(ii) इकारान्तः/ईकारान्तः, बहुवचनम्
(iii) नकारान्तः, द्विवचनम्
(iv) इकारान्तः, एकवचनम्
(v) इकारान्तः, बहुवचनम्
(vi) ऋकारान्तः, बहुवचनम्
(vii) उकारान्तः, एकवचनम्
(viii) ऋकारान्तः, द्विवचनम्
(ix) नकारान्तः, एकवचनम्

5. (i) सः दधि मथ्नाति ।
(ii) सः मधु लेढि ।
(iii) सः सूक्तीः चिनोति ।
(iv) सः ग्रन्थिम् उद्घाटयति ।
(v) सः धनुः भञ्जयति ।
(vi) सः संन्यासिनः भोजयति ।
(vii) सः भ्रमिं भ्रामयति ।
(viii) सः विद्यार्थिनौ बोधयति ।
(ix) सः स्वसारं पश्यति ।
(x) सः विक्रेतॄन् आह्वयति ।
(xi) सः वस्तुनी क्रीणाति ।
(xii) सः जानु कण्डूयते ।
(xiii) सः अस्थि योजयति ।
(xiv) सः कशेरुं परीक्षते ।

अभ्यासः - 48

ii.	पाणिभिः	iii.	भ्रात्रा	iv.	गवा	v.	जगद्गुरुणा
vi.	ऋषिभिः	vii.	जामातृभ्यां	viii.	शम्भुना	ix.	दाशरथिना
x.	अभियतृभिः	xi.	विष्णुभ्यां	xii.	दात्रा	xiii.	छदिभिः
xiv.	लताभ्यां	xv.	धेनुना	xvi.	देव्या	xvii.	मातृभ्यां
xviii.	वध्वा	xix.	अङ्गुल्या	xx.	वरिभ्यां	xxi.	जानुभिः
xxii.	अक्ष्णा	xxiii.	अश्रुभ्यां	xxiv.	अस्थिभ्यां	xxv.	मधुभिः
xxvi.	अधिवक्तृभ्यां	xxvii.	श्मश्रुभिः	xxviii.	दध्ना	xxix.	दुहितृभिः
xxx.	चञ्च्वा						

अभ्यासः - 49

1.	वाच्, + आ, वाचा	2.	त्वच्, + आ, त्वचा	3.	स्रज्, + आ, स्रजा
4.	दिश्, + आ, दिशा	5.	प्रावृष्, + आ, प्रावृषा	6.	सरित्, + आ, सरिता
7.	तडित्, + आ, तडिता	8.	विद्युत्, + आ, विद्युता	9.	आपद्, + आ, आपदा
10.	परिषद्, + आ, परिषदा	11.	प्रतिपद्, + आ, प्रतिपदा	12.	विपद्, + आ, विपदा
13.	शरद्, + आ, शरदा	14.	सम्पद्, + आ, सम्पदा	15.	संसद्, + आ, संसदा
16.	समिध्, + आ, समिधा	17.	योषित्, + आ, योषिता	18.	क्षुध्, + आ, क्षुधा
19.	आशिष्, + आ, आशिषा				

अभ्यासः - 50

1. सरिता, सरिद्भ्याम्, सरिद्भिः
   गच्छता, गच्छद्भ्याम्, गच्छद्भिः
   श्रीमता, श्रीमद्भ्याम्, श्रीमद्भिः
   भगवता, भगवद्भ्याम्, भगवद्भिः
   जगता, जगद्भ्याम्, जगद्भिः

2. राज्ञा, राजभ्याम्, राजभिः
   करिणा, करिभ्याम्, करिभिः
   आत्मना, आत्मभ्याम्, आत्मभिः
   ब्रह्मणा, ब्रह्मभ्याम्, ब्रह्मभिः
   नाम्ना, नामभ्याम्, नामभिः

3. भिषजा, भिषग्भ्याम्, भिषग्भिः
   वणिजा, वणिग्भ्याम्, वणिग्भिः
   ऋत्विजा, ऋत्विग्भ्याम्, ऋत्विग्भिः

4. वेधसा, वेधोभ्याम्, वेधोभिः
   सरसा, सरोभ्याम्, सरोभिः
   पयसा, पयोभ्याम्, पयोभिः
   अप्सरसा, अप्सरोभ्याम्, अप्सरोभिः

5. धनुषा, धनुर्भ्याम्, धनुर्भिः
चक्षुषा, चक्षुर्भ्याम्, चक्षुर्भिः
आयुषा, आयुर्भ्याम्, आयुर्भिः
वपुषा, वपुर्भ्याम्, वपुर्भिः

अभ्यासः - 51

1.	पाणिभ्यां	2.	वारिणा	3.	अग्निना	4.	व्याधिना
5.	उपाधिना	6.	तरुणा	7.	चञ्च्वा	8.	भ्रुवा
9.	तन्वा	10.	कृतिभिः	11.	बुद्ध्या	12.	पयसा
13.	तपसा	14.	भक्त्या	15.	प्रीत्या	16.	युक्त्या
17.	योगिना	18.	अम्बुना				

अभ्यासः - 52

3.	गिरिणा	4.	भ्रातृभ्याम्	5.	तरुणा	6.	मात्रा
7.	पुत्रैः	8.	कार्यकर्त्रा	9.	तपसा	10.	स्वस्रा
11.	दुहित्रा	12.	शष्कुल्या	13.	रात्र्या		

अभ्यासः - 53

1.	शकटेन	2.	वायुयानेन	3.	उष्ट्रशकटेन	4.	नौकया
5.	द्विचक्रिकया	6.	त्रिचक्रिकया	7.	वातानुकूलितयानेन	8.	व्योमयानेन
9.	रोगिवाहनेन	10.	लोकयानेन				

अभ्यासः - 54

1.	कर्णेन	2.	मनोजेन	3.	मणिना	4.	सर्पेण
5.	गजेन	6.	अभिनेत्रा	7.	गुरुणा		

अभ्यासः - 55

2.	मुद्राभिः	3.	रूप्यकैः	4.	मुद्राभिः	5.	रूप्यकैः

अभ्यासः - 56

1. (i) हिरण्यकशिपोः भगिन्याः होलिकायाः दहनेन होलिकोत्सवः सम्बद्धः अस्ति।
   (ii) प्रह्लादस्य भक्त्या प्रसन्नः नारायणः प्रह्लादं रक्षितवान्।
   (iii) होलिका-महोत्सवस्य नामश्रवणेन भारतीयानां चेतांसि प्रफुल्लितानि भवन्ति।
   (iv) होलिकोत्सवे होलिका-मेलनेन सर्वे प्रसन्नाः भवन्ति।
   (v) पित्रा सह होलीमेलनाय नीलमणेः महती इच्छा आसीत्।
   (vi) नीलमणिः स्वगृहनगरे मात्रा सह निवसति स्म।
   (vii) विमला पुत्रेण नीलमणिना सह सुखेन कालं यापयन्ती आसीत्।
   (viii) सुहृद्भिः सह रागजलैः रागचूर्णैः च खेलिष्यामि इति चिन्तयन् नीलमणिः उल्लसितः भवति स्म
   (ix) विमला गृहं बहुभिः स्रग्भिः, द्वारं च रङ्गवल्या, तथा च भित्तिं चित्रफलकैः सज्जीकृतवती।
   (x) विमला पायसं मिष्टान्नं पयसा शर्कराभिः च निर्मितवती।
   (xi) रघुपतिः वायुयानेन स्वदेशं प्राप्तवान्।
   (xii) नीलमणिः जनन्या सह विमान-स्थानके आसीत्।
   (xiii) पुत्र-प्रेम्णा अभिभूतः पिता पुत्रम् आलिङ्गितवान्।
   (xiv) होलिका-दिने रघुपतिः प्रतिवेशिभिः बन्धुभिः सह चायं पिबन् आसीत्।
   (xv) अमेरिकातः आनीतैः वस्तुभिः रघुपतिः प्रतिवेशिनां सत्कारम् अकरोत्।

2. (i) अम्बुना (ii) जटायुना (iii) इक्षुभिः (iv) अङ्गुलीभिः
   (v) अनुपस्थित्या (vi) वालिना (vii) अतिथिना (viii) अनुष्ठात्रा
   (ix) वायुना (x) सम्बन्धिभ्यां (xi) वपुषा (xii) बुद्ध्या
   (xiii) तपसा (xiv) परमाणुभिः (xv) युक्त्या

3. (i) गिरिणा, गिरिभ्याम्, गिरिभिः
   (ii) वाचा, वाग्भ्याम्, वाग्भिः
   (iii) अधिकारिणा, अधिकारिभ्याम्, अधिकारिभिः
   (iv) मणिना, मणिभ्याम्, मणिभिः
   (v) गुरुणा, गुरुभ्याम्, गुरुभिः
   (vi) धात्रा, धातृभ्याम्, धातृभिः
   (vii) रज्ज्वा, रज्जुभ्याम्, रज्जुभिः
   (viii) मनसा, मनोभ्याम्, मनोभिः
   (ix) अभिमन्युना, अभिमन्युभ्याम्, अभिमन्युभिः
   (x) मात्रा, मातृभ्याम्, मातृभिः
   (xi) तपसा, तपोभ्याम्, तपोभिः
   (xii) वपुषा, वपुर्भ्याम्, वपुर्भिः

(xiii) ब्रह्मणा, ब्रह्मभ्याम्, ब्रह्मभिः (xiv) धनुषा, धनुर्भ्याम्, धुनुर्भिः

4. (ख) इक्षुणा (i) गुरुणा (ग) मात्रा (iv) स्वस्रा (घ) पयसा (iii) वयसा
(ङ) पिपासुना (viii) जटायुना (च) वर्मणा (x) चर्मणा (छ) हिमवता (vi) श्रीमता
(ज) भूपतिना (ix) श्रीपतिना (झ) धनुषा (ii) वपुषा (ञ) भ्रुवा, (v) भुवा

5. (i) उरः, उरसी, उरांसि, उरस्
(ii) बन्धुः, बन्धू, बन्धवः, बन्धु
(iii) सम्पत्, सम्पदौ, सम्पदः, सम्पद्
(iv) विजयी, विजयिनौ, विजयिनः, विजयिन्
(v) वचः, वचसी, वचांस्रि. वचस्
(vi) जगत्, जगती, जगन्ति, जगत्
(vii) शर्मा, शर्माणौ, शर्माणः, शर्मन्
(viii) दिक्, दिशौ, दिशः, दिश्
(ix) धनुः, धनुषी, धनूंषि, धनुष्

अभ्यासः - 57

1.	कवये	2.	तिथये	3.	ऋषये	4.	बुद्धये
5.	विरञ्चये	6.	विधये	7.	निधये	8.	गिरये
9.	अग्नये	10.	रुचये	11.	भानवे	12.	रिपवे
13.	विष्णवे	14.	शम्भवे	15.	शिशवे	16.	धेनवे
17.	रेणवे	18.	चञ्चवे	19.	वायवे	20.	विधवे
21.	वक्त्रे	22.	जामात्रे	23.	कर्त्रे	24.	धात्रे
25.	दात्रे	26.	पित्रे	27.	स्वस्रे	28.	दुहित्रे
29.	भर्त्रे	30.	भ्रात्रे	31.	जानुने	32.	वस्तुने
33.	तालुने	34.	वारिणे	35.	लघुने	36.	पटुने
37.	अम्बुने	38.	सानुने				

अभ्यासः - 58

1.	शम्भुभ्याम्, शम्भुभ्यः	2.	मातृभ्याम्, मातृभ्यः	3.	विधिभ्याम्, विधिभ्यः
4.	वधूभ्याम्, वधूभ्यः	5.	स्वयम्भूभ्याम्, स्वयम्भूभ्यः	6.	धेनुभ्याम्, धेनुभ्यः
7.	दधिभ्याम्, दधिभ्यः	8.	भ्रातृभ्याम्, भ्रातृभ्यः	9.	गोभ्याम्, गोभ्यः
10.	स्वसृभ्याम्, स्वसृभ्यः				

अभ्यासः - 59

1.	मरुते	2.	मन्त्रिणे	3.	ऋत्विजे	4.	मनसे
5.	स्रजे	6.	गच्छते	7.	प्रावृषे	8.	आशिषे

अभ्यासः - 60

1.	मधुने	2.	हरये	3.	भानवे	4.	मन्त्रिणे
5.	आशिषे	6.	सरिते	7.	मनसे	8.	नाम्ने
9.	वध्वै	10.	मात्रे	11.	स्वस्रे	12.	दध्ने
13.	वेधसे	14.	कवये	15.	भूपतये	16.	स्वयम्भुवे
17.	अतिथये	18.	वस्तुने	19.	धूलये	20.	क्षुधे

अभ्यासः - 61

1.	जगत्, जगद्भ्याम्, जगद्भ्यः	2.	भगवत्, भगवद्भ्याम्, भगवद्भ्यः
3.	गच्छत्, गच्छद्भ्याम्, गच्छद्भ्यः	4.	श्रीमत्, श्रीमद्भ्याम्, श्रीमद्भ्यः
5.	करिभ्याम्, करिभ्यः	6.	ब्रह्मभ्याम्, ब्रह्मभ्यः
7.	नामन्, नामभ्याम्, नामभ्यः	8.	आत्मन्, आत्मभ्याम्, आत्मभ्यः
9.	राजन्, राजभ्याम्, राजभ्यः	10.	स्रग्भ्याम्, स्रग्भ्यः
11.	भिषज्, भिषग्भ्याम्, भिषग्भ्यः	12.	वणिज्, वणिग्भ्याम्, वणिग्भ्यः
13.	ऋत्विज्, ऋत्विग्भ्याम्, ऋत्विग्भ्यः	14.	वेधोभ्याम्, वेधोभ्यः
15.	पयस्, पयोभ्याम्, पयोभ्यः	16.	अप्सरस्, अप्सरोभ्याम्, अप्सरोभ्यः
17.	हविष्, हविर्भ्याम्, हविर्भ्यः	18.	चक्षुष्, चक्षुर्भ्याम्, चक्षुर्भ्यः
19.	वपुष्, वपुर्भ्याम्, वपुर्भ्यः	20.	धनुष्, धनुर्भ्याम्, धनुर्भ्यः

अभ्यासः - 62

1. कवये, गुरवे, भ्रात्रे	2. मतये, कृतये, धेनवे, वध्वै	3. दध्ने, मधुने
4. मरुते, मन्त्रिणे, राज्ञे, आत्मने	5. सरिते, प्रावृषे, आशिषे	6. मनसे, वपुषे, नाम्ने

अभ्यासः - 63

1. क्रीडापटवे 2. प्रतिस्पर्धिने 3. शिल्पिने 4. विज्ञानिने
5. भिषजे

अभ्यासः - 64

1. हनुमते रावणः न रोचते।
   हनुमते रामः रोचते।
2. शिशवे मधुरं रोचते।
   शिशवे तिक्तं न रोचते।
3. गुरवे बुद्धिमन्तः रोचन्ते।
   गुरवे कोलाहलकर्तारः न रोचन्ते।
4. रामाय दधिमधुनी रोचेते।
   रामाय पलाण्डुलशुने न रोचेते।
5. मात्रे पठनं रोचते।
   मात्रे लेखनं न रोचते।
6. मल्लाय दुग्ध-घृते रोचेते।
   मल्लाय पठन-पाठने न रोचेते।
7. धेनवे फलं न रोचते।
   धेनवे तृणं रोचते।
8. राज्ञे वीराः रोचन्ते।
   राज्ञे भीरवः न रोचन्ते।

अभ्यासः - 65

1. सोमशर्मणे 2. रोगिणे 3. भिषजे 4. अधिकारिणे
5. भ्रात्रे 6. बन्धवे

अभ्यासः - 66

1. विरोधी प्रधानमन्त्रिणे असूयति।
2. भिषक् भिषजे असूयति।
3. अभियन्ता अभियन्त्रे असूयति।
4. सा भवते असूयति।
5. निर्धनः धनवते असूयति।
6. मूर्खः विदुषे असूयति।

अभ्यासः - 67

1. गुणवते 2. धनवते 3. अधिवक्त्रे। 4. भ्रात्रे
5. देवगुरवे

अभ्यसः - 68

1. विपक्षः मुख्यमन्त्रिणे द्रुह्यति।
2. शत्रुः राज्ञे द्रुह्यति।
3. प्रतिवेशी भ्रात्रे द्रुह्यति।
4. भृत्यः भूस्वामिने द्रुह्यति।
5. चोरः धनवते द्रुह्यति।

अभ्यासः - 69

1. धेनुभ्यः
2. विद्वद्भ्यः
3. कविभ्यः
4. साधुभ्यः
5. सम्पदे

अभ्यासः - 70

1. राज्ञे, राजभ्यः
2. धीमते, धीमद्भ्यः
3. सरिते, सरिद्भ्यः
4. गुरवे, गुरुभ्यः
5. पित्रे, पितृभ्यः

अभ्यासः - 71

1. जन्तुभ्याम्, जन्तुभ्यः
2. शिशुभ्याम्, शिशुभ्यः
3. प्राणिभ्याम्, प्राणिभ्यः
4. धीमद्भ्याम्, धीमद्भ्यः
5. साधुभ्याम्, साधुभ्यः

अभ्यासः - 72

उदा. (पशुः -बहु.) पशुभ्यः

1. (श्रेयः -एक.) श्रेयसे
2. (तृप्तिः -एक.) तृप्तये
3. (कीर्तिः -एक.) कीर्तये
4. (आशीः -एक.) आशिषे
5. (शिशुः -बहु.) शिशुभ्यः

अभ्यासः - 73

1. (i) राज्ञा दशरथेन स्वपुत्राय रामाय वनवासः कल्पितः आसीत्।
   (ii) श्रीरामः दुष्टप्रकृतिभ्यः रक्षोभ्यः दण्डं प्रदत्तवान्।
   (iii) अयोध्यावासिनः सीतायै भ्रातृभ्यां रामलक्ष्मणाभ्यां च स्वागतं व्याहृतवन्तः।
   (iv) दीपावल्याः अवसरे जनाः स्वमित्रेभ्यः, ज्ञातिभ्यः, बन्धुभ्यश्च उपहारं यच्छन्ति।
   (v) शिशुभ्यः मधुरं रोचते।

(vi) जनाः लक्ष्म्यै नमः, गणपतये नमः इति उच्चार्य पूजनं कुर्वन्ति।

(vii) जनाः देवेभ्यः, ऋषिभ्यः, पितृभ्यः मनुषेभ्यः च तर्पणम् अर्पयन्ति।

(viii) देवाः पुष्पेभ्यः नैवेद्येभ्यः अर्घ्येभ्यः च स्पृहयन्ति।

(ix) यजमानाः पूजकेभ्यः दक्षिणां प्रददति।

(x) ग्रामीणाः मृद्दीपेभ्यः कुम्भकारस्य समीपं गच्छन्ति।

(xi) ते वर्णमयीभ्यः सिक्थवर्तिकाभ्यः विपणीं गच्छन्ति।

(xii) वर्णयुक्तेभ्यः विद्युद्दीपेभ्यः विद्युदापणे सम्मर्दः भवति।

(xiii) किशोराः विलक्षणेभ्यः, शब्दकारेभ्यः स्फोटनकेभ्यः विशेषेण स्पृहयन्ति।

(xiv) पितरः स्वसन्ततिभ्यः स्फोटनकानि ददति।

(xv) सर्वे सर्वेभ्यः सुखाय समृद्धये च शुभेच्छाः ज्ञापयन्ति।

2. (i) दात्रे (ii) मात्रे (iii) भानवे (iv) गुरवे
(v) युवतिभ्यः (vi) अग्रजः भ्रातृभ्यः स्पृहयति (vii) विष्णवे
(viii) लोकेभ्यः (ix) सज्जनेभ्यः (x) सीतायै (xi) अभिमन्यवे
(xii) अभिवृद्धये (xiii) नेतृभ्यः (xiv) कार्यकर्तृभ्यः (xv) मधुने

3. (i) भ्रात्रे, भ्रातृभ्यां, भ्रातृभ्यः
(ii) एकाकिने, एकाकिभ्याम्, एकाकिभ्यः
(iii) बन्धवे, बन्धुभ्यां, बन्धुभ्यः
(iv) सुहृदे, सुहृद्भ्यां, सुहृद्भ्यः
(v) शिशवे, शिशुभ्यां, शिशुभ्यः
(vi) तस्मै, ताभ्यां, तेभ्यः
(vii) सर्वस्मै, सर्वाभ्यां, सर्वेभ्यः
(viii) दाशरथये, दाशरथिभ्यां, दाशरथिभ्यः
(ix) रक्षसे, रक्षोभ्यां, रक्षोभ्यः
(x) ज्ञातये, ज्ञातिभ्यां, ज्ञातिभ्यः
(xi) लक्ष्म्यै, लक्ष्मीभ्यां, लक्ष्मीभ्यः
(xii) कर्त्रे, कर्तृभ्यां, कर्तृभ्यः
(xiii) स्वस्रे, स्वसृभ्यां, स्वसृभ्यः
(xiv) दीपावल्यै, दीपावलीभ्यां, दीपावलीभ्यः

4. (ii) अधिकारी उद्योगिने वेतनं ददाति।
(iii) अध्यक्षः विजयिभ्यः पुरस्कारं ददाति।
(iv) राजा शत्रुभ्यः क्रुध्यति।
(v) मोहनः सुहृद्भ्यः फलं वितरति।
(vi) पिता दुहत्रे वस्त्रं ददाति।
(vii) भक्तः विशालाक्ष्यै नमः इति वदति।
(viii) काव्यं यशसे भवति।
(ix) संन्यासी मुक्तये यतते।
(x) यागकर्ता अग्नये स्वाहा इति वदति।

5. (i) अनुयायिभ्याम् (ii) वयोभ्यः (iii) मनसे (iv) सदसे
(v) वपुर्भ्यः (vi) हनूमते (vii) तत्त्वविद्भ्यः (viii) दिग्भ्यः
(ix) पुण्यभाजे (x) वाग्भ्यः (xi) हस्तिभ्याम् (xii) गन्त्रे
(xiii) जगद्भ्यः (xiv) दुहितृभ्याम्

अभ्यासः - 74

2. अग्नेः, अग्निभ्याम्, अग्निभ्यः
3. नृपतेः, नृपतिभ्याम्, नृपतिभ्यः
4. सेनापतेः, सेनापतिभ्याम्, सेनापतिभ्यः
5. विधेः, विधिभ्याम्, विधिभ्यः
6. गिरेः, गिरिभ्याम्, गिरिभ्यः
7. असेः, असिभ्याम्, असिभ्यः
8. मुनेः, मुनिभ्याम्, मुनिभ्यः
9. अतिथेः, अतिथिभ्याम्, अतिथिभ्यः
10. उदधेः, उदधिभ्याम्, उदधिभ्यः
12. जातेः, जातिभ्याम्, जातिभ्यः
13. पङ्क्तेः, पङ्क्तिभ्याम्, पङ्क्तिभ्यः
14. भक्तेः, भक्तिभ्याम्, भक्तिभ्यः
15. रात्रेः, रात्रिभ्याम्, रात्रिभ्यः
16. धूलेः, धूलिभ्याम्, धूलिभ्यः
17. बुद्धेः, बुद्धिभ्याम्, बुद्धिभ्यः
18. रीतेः, रीतिभ्याम्, रीतिभ्यः
19. भीतेः, भीतिभ्याम्, भीतिभ्यः
20. गतेः, गतिभ्याम्, गतिभ्यः

अभ्यासः - 75

3. विधोः, विधुभ्याम्, विधुभ्यः
4. रिपोः, रिपुभ्याम्, रिपुभ्यः
5. शत्रोः, शत्रुभ्याम्, शत्रुभ्यः
6. शिशोः, शिशुभ्याम्, शिशुभ्यः
7. वेणोः, वेणुभ्याम्, वेणुभ्यः
8. वायोः, वायुभ्याम्, वायुभ्यः
9. मृत्योः, मृत्युभ्याम्, मृत्युभ्यः
10. बाहोः, बाहुभ्याम्, बाहुभ्यः

अभ्यासः - 76

2. मृदुनः, मृदुभ्याम्, मृदुभ्यः
3. जानुनः, जानुभ्याम्, जानुभ्यः
4. दारुणः, दारुभ्याम्, दारुभ्यः
5. लघुनः, लघुभ्याम्, लघुभ्यः
6. तालुनः, तालुभ्याम्, तालुभ्यः
7. कटुनः, कटुभ्याम्, कटुभ्यः

अभ्यासः - 77

1. अक्षि = अक्ष् + ~~इ~~ → अक्ष् + णः (नः) = अक्ष्णः
   अक्षि + भ्याम् = अक्षिभ्याम्
   अक्षि + भ्यः = अक्षिभ्यः
2. अस्थि = अस्थ् + ~~इ~~ → अस्थ् + नः = अस्थ्नः
   अस्थि + भ्याम् = अस्थिभ्याम्
   अस्थि + भ्यः = अस्थिभ्यः
3. सक्थि = सक्थ् + ~~इ~~ → सक्थ् + नः = सक्थ्नः
   सक्थि + भ्याम् = अस्थिभ्याम्
   सक्थि + भ्यः = सक्थिभ्यः

अभ्यासः - 78

1. जामातुः, जामातृभ्याम्, जामातृभ्यः
2. कर्तुः, कर्तृभ्याम्, कर्तृभ्यः
3. दातुः, दातृभ्याम्, दातृभ्यः
4. सवितुः, सवितृभ्याम्, सवितृभ्यः
5. भर्तुः, भर्तृभ्याम्, भर्तृभ्यः
6. श्रोतुः, श्रोतृभ्याम्, श्रोतृभ्यः
7. नेतुः, नेतृभ्याम्, नेतृभ्यः
8. वक्तुः, वक्तृभ्याम्, वक्तृभ्यः
9. नप्तुः, नप्तृभ्याम्, नप्तृभ्यः
10. मातुः, मातृभ्याम्, मातृभ्यः
11. यातुः, यातृभ्याम्, यातृभ्यः
12. दुहितुः, दुहितृभ्याम्, दुहितृभ्यः
13. स्वसुः, स्वसृभ्याम्, स्वसृभ्यः
14. ननान्दुः, ननान्दृभ्याम्, ननान्दृभ्यः

अभ्यासः - 79

2. मरुतः, मरुद्भ्याम्, मरुद्भ्यः
3. धीमतः, धीमद्भ्याम्, धीमद्भ्यः
4. बृहतः, बृहद्भ्याम्, बृहद्भ्यः
6. करिणः, करिभ्याम्, करिभ्यः
7. ब्रह्मणः, ब्रह्मभ्याम्, ब्रह्मभ्यः
10. वणिजः, वणिग्भ्याम्, वणिग्भ्यः
11. भिषजः, भिषग्भ्याम्, भिषग्भ्यः
12. ऋत्विजः, ऋत्विग्भ्याम्, ऋत्विग्भ्यः
14. धनुषः, धनुर्भ्याम्, धनुर्भ्यः
15. चक्षुषः, चक्षुर्भ्याम्, चक्षुर्भ्यः
16. वपुषः, वपुर्भ्याम्, वपुर्भ्यः
18. पयसः, पयोभ्याम्, पयोभ्यः
19. चेतसः, चेतोभ्याम्, चेतोभ्यः
20. तपसः, तपोभ्याम्, तपोभ्यः

अभ्यासः - 80

1.	उदधेः	2.	कपेः	3.	अग्नेः	4.	अरिभ्यः
5.	गिरेः	6.	रवेः	7.	गिरेः	8.	प्रजापतेः
9.	पितुः	10.	कविभ्यः	11.	प्रजापतेः	12.	गुरोः
13.	भानोः	14.	साधुभ्यः	15.	शम्भोः	16.	विधोः
17.	मृत्योः	18.	श्रोतृभ्यः	19.	धातुः	20.	भ्रातुः

अभ्यासः - 81

1.	नीतेः	2.	धूलेः	3.	शक्तेः	4.	शक्तेः
5.	धेनोः	6.	हनोः	7.	भक्तेः	8.	दुहितुः
9.	मातुः	10.	कटोः	11.	दारुणः	12.	लघुनः
13.	प्रावृषः	14.	चन्द्रमसः	15.	धनुषः	16.	भिषजः
17.	सुहृदः	18.	मघोनः	19.	सरितः	20.	नाम्नः

अभ्यासः - 82

1.	उदधेः, जलम्	2.	अग्नेः, शिखा	3.	भानोः, किरणाः
4.	वेणोः, ध्वनिः	5.	दुहितुः, माता	6.	स्मृतेः, श्रुतिः
7.	शक्तेः, बुद्धिः	8.	नृपतेः, चोरः	9.	श्रोतुः, वक्ता
10.	भूमेः, अङ्कुरः	11.	वह्नेः, बालकः	12.	सम्राजः, परिव्राजकः
13.	उदधेः, अमृतम्	14.	शुनः, अल्पनिद्रां	15.	गच्छतः, धावकः
16.	स्रजः, पुष्पाणि	17.	मधुनः, माधुर्यं	18.	मृत्योः, अमृतं
19.	शम्भोः, शक्तिः				

अभ्यासः - 83

1.	सरितः	2.	कृशानोः	3.	रवेः	4.	दातुः
6.	कपेः	7.	भर्तुः	8.	रिपोः	9.	मन्त्रिणः
11.	रिपोः	12.	मरुतः	13.	विपदः		

अभ्यासः - 84

1. (i) बालकः स्वपितुः गुरोः च सकाशात् समुद्रस्य विषये श्रुतवान्।
   (ii) बालकः पाठ्यपुस्तकेभ्यः समुद्रस्य महत्त्वं ज्ञातवान्।
   (iii) सः कौतूहलात् समुद्रदर्शनस्य इच्छां पित्रे निवेदितवान्।
   (iv) पुर्याः अनतिदूरे कोणार्क-सूर्यमन्दिरम् अस्ति।
   (v) ते उज्जयिन्याः पुरीं गतवन्तः।
   (vi) जगन्नाथः हरेः अभिन्नः अस्ति।
   (vii) ते सेवकेभ्यः मन्दिरस्य महत्त्वपूर्णाः सूचनाः प्राप्तवन्तः।
   (viii) दूरात् समुद्रस्य गर्जनं श्रूयते स्म।
   (ix) ते विपण्याः शुक्तिनिर्मितानि वस्तूनि क्रीतवन्तः।
   (x) समुद्रतटे पतितेभ्यः मृत-मत्स्येभ्यः मृतकर्कटेभ्यः च दुर्गन्धः आगच्छति स्म।
   (xi) समुद्रस्य वरिणः, वीचिभ्यः, गम्भीर-गर्जनध्वनेः च बालकस्य भीतिः अभवत्।
   (xii) बालकः पित्रोः प्रेरणां प्राप्य समुद्रे स्नातवान्।
   (xiii) ते चन्द्रभागानाम्नः समुद्रतटात् सूर्योदयस्य दर्शनं कृतवन्तः।
   (xiv) ते कोणार्कमन्दिरस्य मूर्तिभ्यः बहुविधाः शिक्षाः प्राप्नुवन्।

2. (i) अक्षिभ्याम् (ii) युवभ्यां (iii) द्रोण्याः (iv) गुरुभ्यः
   (v) स्वसुः (vi) दुर्वृत्तेः (vii) मूर्तिभ्यः (viii) कपिभ्यां
   (ix) इच्छाशक्तेः (x) पत्युः (xi) दुहितुः (xii) धीमद्भ्यां
   (xiii) मन्त्रिभ्यः (xiv) हनुमतः (xv) सरितः

3. (i) स्वसुः, स्वसृभ्याम्, स्वसृभ्यः
   (ii) मातुः, मातृभ्याम्, मातृभ्यः
   (iii) धेनोः, धेनुभ्याम्, धेनुभ्यः
   (iv) सरितः, सरिद्भ्याम्, सरिद्भ्यः
   (v) जगतः, जगद्भ्याम्, जगद्भ्यः
   (vi) श्रीमतः, श्रीमद्भ्याम्, श्रीमद्भ्यः
   (vii) महर्षेः, महर्षिभ्याम्, महर्षिभ्यः
   (viii) राज्ञः, राजभ्याम्, राजभ्यः
   (ix) धनुषः, धनुर्भ्याम्, धनुर्भ्यः
   (x) मनसः, मनोभ्याम्, मनोभ्यः
   (xi) शक्तेः, शक्तिभ्याम्, शक्तिभ्यः
   (xii) योगिनः, योगिभ्याम्, योगिभ्यः
   (xiii) वक्षसः, वक्षोभ्याम्, वक्षोभ्यः
   (xiv) कवेः, कविभ्याम्, कविभ्यः
   (xv) सुहृदः, सुहृद्भ्याम्, सुहृद्भ्यः

4. (ii) भूभृतः धनं प्राप्नोति।
(iii) दध्नः नवनीतं निष्कासयति।
(iv) धनुषः बाणः निस्सरति।
(v) विपण्याः वस्त्रं आनयति।
(vi) दातृभ्यः दानं स्वीकरोति।
(vii) तरोः पर्णं पतति।
(viii) लक्ष्म्याः वरं प्राप्नोति।
(ix) जलमुचः जलबिन्दवः पतन्ति।
(x) वारिधेः शुक्तिं सङ्गृह्णाति।

5. I. (ख) शिरसः केशः पतति।
(ग) गिरेः निर्झरिणी पतति।
(घ) मुष्टेः शर्करा पतति।
(ङ) वपुषः स्वेदः पतति।

II. (क) नभसः धूमकेतुः निस्सरति।
(ख) चन्द्रमसः चन्द्रिका निस्सरति।
(ग) दुन्दुभेः ध्वनिः निस्सरति।
(घ) तालुनः अक्षरम् निस्सरति।

अभ्यासः - 85

1. अग्नेः, अग्न्योः, अग्नीनाम्
2. वायोः, वाय्वोः, वायूनाम्
3. पितुः, पित्रोः, पितॄणाम्
4. गोः, गवोः, गवाम्
5. लतायाः, लतयोः, लतानाम्
6. मत्याः/मतेः, मत्योः, मतीनाम्
7. गौर्याः, गौर्योः, गौरीणाम्
8. धेन्वाः/धेनोः, धेन्वोः, धेनूनाम्
9. वध्वाः, वध्वोः, वधूनाम्
10. मातुः, मात्रोः, मातॄणाम्
11. दध्नः, दध्नोः, दध्नाम्
12. अस्थ्नः, अस्थ्नोः, अस्थ्नाम्

अभ्यासः - 86

1. धीमतः, धीमतोः, धीमताम्
2. आत्मनः, आत्मनोः, आत्मनाम्
3. शरदः, शरदोः, शरदाम्
4. आशिषः, आशिषोः, आशिषाम्
5. मनसः, मनसोः, मनसाम्
6. हविषः, हविषोः, हविषाम्
7. वपुषः, वपुषोः, वपुषाम्

अभ्यासः - 87

2. गुरूणां, छात्राः
3. दातॄणां, न्यूनता
4. पितुः, वचनम्
5. गवां, पयः
6. मतेः, व्यायामः
7. नदीनां, नीरं

8. वधूनाम्, आगमनं
9. मातुः, क्षीरम्
10. सरिताम्, आधिक्यम्
11. उपानहोः, मार्जनम्
12. जगतः, नाशः
13. राज्ञां, मन्त्रिणः
14. अह्नः, भोजनं
15. वपुषः, कान्तिः

अभ्यासः - 88

2. आच्छादनं
3. प्रवेशं
4. उपस्थापनं
5. पिधानं
6. अर्जनं
7. प्रतिष्ठापनं
8. अलङ्कारं
9. परिहारं
10. अनुसरणं
11. उत्पतनं
12. सम्मार्जनं
13. मण्डनं
14. आलोडनं
15. सत्कारं
16. उद्घाटनं
17. निर्वहणं
18. आह्वानं
19. उपहासं
20. परिशीलनं

अभ्यासः - 89

2. अतिथेः
3. वस्तुप्रदर्शिन्याः
4. धनस्य
5. वस्त्रस्य
6. मित्रस्य
7. पत्रिकायाः
8. श्लोकानां
9. अतिथीनां
10. कथायाः
11. आत्मनः
12. उत्तरपत्राणां
13. चित्रस्य
14. पाठस्य
15. वस्त्राणां
16. समस्यानां
17. भवनस्य

अभ्यासः - 90

1. गुरोः अनुकरणं करोति।
2. ईश्वरस्य ध्यानं कुर्वन्ति।
3. पाठस्य स्मरणं कुर्वन्ति।
4. मूर्तेः दर्शनं कुर्वन्ति।
5. चोराणां ताडनं करोति।
6. पुत्रस्य लालनं करोति।
7. तीर्थस्थानानां दर्शनं कुर्वन्ति।
8. दुग्धस्य पानं करोति।
9. शिशूनां हननं करोति।
10. वस्त्राणां क्षालनं कुर्वन्ति।
11. गृहस्य मार्जनं करोति।
12. वनस्य गमनं करोति।
13. वेदानां दर्शनम् अकुर्वन्।
14. आज्ञायाः पालनम् अकरोत्।
15. नगरस्य परिभ्रमणं कुर्वन्ति।
16. विदेशस्य गमनम् अकरोत्।
17. पाठस्य स्मरणं करोति।
18. देवानां पूजनं करोति।
19. क्रिकेट्-क्रीडायाः दर्शनं कुर्वन्ति।

अभ्यासः - 91

2. बालकस्य अनुकरणं
3. वस्त्रस्य क्षालनं
4. सर्वस्य परिचयं
5. वनस्य गमनं
6. दन्तानां मार्जनं
7. उद्यानस्य सेचनं
8. जलस्य पानं
9. कन्यायाः वरणं
10. रसस्य अनुभवं
11. मार्गस्य अन्वेषणं
12. मत्स्यस्य ग्रहणं
13. गीतायाः पठनं
14. हरेः भजनं
15. भगिन्याः उपहासं

अभ्यासः - 92

1. (i) शकुन्तला अप्सरसः मेनकायाः पुत्री आसीत् ।
   (ii) तस्याः (शकुन्तलायाः) पितुः नाम विश्वामित्रः आसीत् ।
   (iii) शकुन्तला कण्वमुनेः आश्रमे वसति स्म ।
   (iv) शकुन्तलायाः विवाहस्य कृते कण्वस्य चिन्ता अभवत् ।
   (v) सः दुहितुः शकुन्तलायाः विघ्नविनाशाय सोमतीर्थं गतवान् ।
   (vi) कण्वस्य आश्रमे दुष्यन्तस्य प्रवेशः अभवत् ।
   (vii) शकुन्तलया सह नृपतेः दुष्यन्तस्य साक्षात्कारः अभवत् ।
   (viii) शकुन्तला दुर्वाससः आह्वानं न श्रुतवती ।
   (ix) कण्वः शकुन्तलां चक्रवर्तिनः दुष्यन्तस्य राजभवनं प्रेषितवान् ।
   (x) मुद्रिका नद्याः जले अपतत् ।
   (xi) शकुन्तला मेनकायाः साहाय्येन महामुनेः मारीचस्य आश्रमं प्राप्तवती ।
   (xii) दुष्यन्तः देवासुरयोः सङ्ग्रामे मघवतः साहाय्यार्थम् इन्द्रलोकं गतवान् ।
   (xiii) ततः प्रत्यागमनकाले शिशोः भरतस्य साक्षात्कारः अभवत् ।
   (xiv) भरतः उद्दाम्नः कस्यचित् सिंहशावकस्य दन्तान् गणयति स्म ।
   (xv) भरतस्य मातुः शकुन्तलायाः प्रत्यभिज्ञानात् परं दुष्यन्तः क्षमां याचितवान् ।

2. (i) दशरथस्य (ii) भारतस्य (iii) विदुषां (iv) वणिजः
   (v) शुनां (vi) यूनोः (vii) पयसः (viii) वपुषः
   (ix) वायोः (x) पितॄणां (xi) अस्थ्नां (xii) गुरोः
   (xiii) मघोनः (xiv) कादम्बर्याः (xv) दध्नः

3. (i) भगिन्याः, भगिन्योः, भगिनीनाम्
(ii) गीतायाः, गीतयोः, गीतानाम्
(iii) भर्तुः, भर्त्रोः, भर्तॄणाम्
(iv) आत्मनः, आत्मनोः, आत्मनाम्
(v) राष्ट्रपतेः, राष्ट्रपत्योः, राष्ट्रपतीनाम्
(vi) मरुतः, मरुतोः, मरुताम्
(vii) सुहृदः, सुहृदोः, सुहृदाम्
(viii) क्षुधः, क्षुधोः, क्षुधाम्
(ix) जगतः, जगतोः, जगताम्
(x) हविषः, हविषोः, हविषाम्
(xi) पितुः, पित्रोः, पितॄणाम्
(xii) वध्वाः, वध्वोः, वधूनाम्
(xiii) धेन्वाः/धेनोः, धेन्वोः, धेनूनाम्
(xiv) स्वसुः, स्वस्रोः, स्वसॄणाम्

4. (i) भवभूतेः (ii) शक्तेः (iii) सूच्याः (iv) विष्णोः
(v) धेनोः (vi) अश्रूणां (vii) श्मश्रुणः (viii) जामातुः
(ix) दुहितुः (x) अभिनेतुः (xi) संन्यासिनां (xii) पूर्वजन्मनः
(xiii) यशसः

5. (ii) पितुः सेवां करोतु।
(iii) स्वसुः साहाय्यं कुरुत।
(iv) हिमाद्रेः हिमालयः इति नामान्तरम्।
(v) ब्रह्मणः चत्वारि मुखानि सन्ति।
(vi) दम्पत्योः परस्परं दृढः स्नेहः अस्ति।
(vii) चन्द्रमसः षोडशकलाः सन्ति।
(viii) धनुषः प्रत्यञ्चा आन्त्रनिर्मिता अस्ति।
(ix) हनुमतः रामभक्तिः प्रसिद्धा अस्ति।
(x) त्रिशूलिनः हस्ते त्रिशूलम् अस्ति।

अभ्यासः - 93

1. मुने, सम्बोधनम्-एक., मुनौ, एक.
2. कवये, चतुर्थी-एक., कवौ, एक.
3. शिशून्, द्वितीया-बहु., शिश्वोः, द्वि.
4. भ्रात्रे, चतुर्थी-एक., भ्रातरि, एक.
5. मतिभ्यः, चतुर्थी/पञ्चमी-बहु., मतिषु, बहु.
6. श्रुतेः, पञ्चमी-षष्ठी-एक., श्रुतिषु, बहु.
7. हन्वा, तृतीया-एक., हन्वाम्/हनौ, एक.
8. भ्रुवा, तृतीया-एक., भ्रुवि, एक.
9. श्वश्रूः, प्रथमा-एक., श्वश्रूवाम्, एक.
10. स्त्रियः, प्रथमा-बहु./पञ्चमी/षष्ठी-एक., स्त्रियाम्, एक.
11. मात्रे, चतुर्थी-एक., मातरि, एक.
12. स्वसॄणाम्, षष्ठी-बहु., स्वसृषु, बहु.
13. श्रियम्, द्वितीया-एक., श्रीषु, बहु.
14. 'लक्ष्म्याः, लक्ष्म्योः, लक्ष्मीम्' इति प्रश्नः। परम् अत्र प्रथमं 'लक्ष्म्याः' इति स्थाने 'लक्ष्म्याम्' इति भवेत्।
उ. लक्ष्मीम्, द्वितीया-एक., लक्ष्मीषु, बहु.
15. वारिणः, पञ्चमी/षष्ठी-एक., वारिणि, एक.

16. मधुभ्याम्, तृतीया/पञ्चमी-द्वि., मधुनोः, द्वि.
17. जानुना, तृतीया-एक., जानुनोः, द्वि.
18. अश्रूणा, तृतीया-एक., अश्रुषु, बहु.
19. अस्थ्ना, तृतीया-एक., अस्थनि/अस्थ्नि, एक

अभ्यासः - 94

1.	मरुति	2.	धीमति	3.	राज्ञि/राजनि	4.	मन्त्रिणि
5.	महति	6.	आत्मनि	7.	गुणिनि	8.	दिशि
9.	दृशि	10.	आशिषि	11.	सरिति	12.	क्षुधि
13.	वपुषि	14.	नाम्नि/नामनि	15.	बृहति	16.	मनसि

अभ्यासः - 95

1.	स्रजोः	2.	त्वचोः	3.	आपदोः	4.	विपदोः
5.	सम्पदोः	6.	शरदोः	7.	संसदोः	8.	मरुतोः
9.	धीमतोः	11.	मन्त्रिणोः	12.	पथोः	13.	ब्रह्मणोः
14.	सरितोः	15.	नाम्नोः	16.	क्षुधोः	17.	वपुषोः
18.	बृहतोः	19.	मनसोः				

अभ्यासः - 96

1.	राजसु	2.	मन्त्रिषु	3.	वाक्षु	4.	स्रक्षु
5.	मरुत्सु	6.	धीमत्सु	7.	सम्पत्सु	8.	त्वक्षु
9.	आपत्सु	10.	शरत्सु	11.	पथिषु	12.	क्षुत्सु
13.	मनस्सु/मनःसु	14.	धनुष्षु/धनुःषु	15.	महत्सु	16.	दण्डिषु

अभ्यासः - 97

1. मातरि प्रीतिः अस्ति।
2. बालके वात्सल्यम् अस्ति।
3. कार्यकर्तृषु आदरः अस्ति।
4. भ्रातरि स्नेहः अस्ति।
5. दरिद्रेषु कारुण्यम् अस्ति।
6. पितरि श्रद्धा अस्ति।
7. राजनि मैत्री अस्ति।
8. मन्त्रिषु परिचयः अस्ति।

9. वाचि स्पष्टता अस्ति।
10. वैरिषु द्वेषः अस्ति।
11. गुणिषु आदरः अस्ति।
12. धेनुषु पूज्यभावः अस्ति।
13. जानुनोः दृढता अस्ति।
14. मूर्त्यां/मूर्तौ श्रद्धा अस्ति।
15. कार्येषु चतुरता अस्ति।

अभ्यासः - 98

2. कविषु
3. विज्ञानक्षेत्रे
4. छात्रेषु
5. गोषु
6. नदीषु
7. पर्वतेषु
8. सखीषु
9. स्त्रीषु
10. विद्याक्षेत्रेषु
11. न्यायशास्त्रे
12. साहित्ये
13. काव्येषु
14. पक्षिषु
15. पक्षिषु
16. मुनिषु
17. ग्रन्थेषु
18. काव्येषु
19. तीर्थक्षेत्रेषु
20. वृक्षेषु

अभ्यासः - 99

1. (i) नदीनां तटवर्तिषु प्रदेशेषु बहवः आश्रमाः सन्ति।
   (ii) भारद्वाजस्य आश्रमः प्रयागे वर्तते।
   (iii) वनवासमये श्रीरामः बहुषु आश्रमेषु अतिथिः अभवत्।
   (iv) वैदिक-साहित्ये, उपनिषत्सु, पुराणेषु, काव्येषु, महाकाव्येषु रूपकेषु च आश्रमाणाम् उल्लेखः प्राप्यते।
   (v) मुनयः आश्रमेषु तपः आचरन्ति।
   (vi) सर्वे मुनिषु श्रद्धाभावं धारयन्ति।
   (vii) आश्रम-तरुषु पक्षिणः निवसन्ति।
   (viii) आश्रमवासनः पक्षिषु, जन्तुषु, गोषु च स्निह्यन्ति।
   (ix) अन्तेवासिनः यज्ञकर्मसु भागं गृह्णन्ति।
   (x) अध्येतृषु गुरुपत्नीनां वात्सल्यं वर्तते।
   (xi) ऋषीणां भगवत्प्रीतिः कायेषु, वाक्षु, मनःसु विराजते।
   (xii) सर्वे सद्गुणाः मुनिषु भवन्ति।
   (xiii) ऋषयः प्राणिषु सद्भावनां राष्ट्रेषु शान्तिं राजसु च धर्मवृद्धिम् इच्छन्ति।

(xiv) आश्रमेषु प्रचलितेषु कर्मसु जनकल्याणं निहितं भवति।

(xv) आश्रमवासिनां न केवलमध्ययने अपितु बोधे, आचरणे, प्रचारणे च सर्वे भवन्तु सुखिनः इति विश्वबन्धुत्वपूर्णः विचारः प्रतिष्ठितः भवति।

2. (i) गिरौ (ii) स्वामिनि (iii) पुर्याम् (iv) तिरुपतौ
(v) संसदि (vi) जानुनोः (vii) गुरुषु (viii) जन्तुषु
(ix) सज्जनेषु (x) कर्मसु (xi) अध्येतृषु (xii) कविषु
(xiii) मन्त्रिषु (xiv) मनःसु (xv) सरिति

3. (i) आत्मनि, आत्मनोः, आत्मसु (ii) गुरौ, गुर्वोः, गुरुषु
(iii) गन्तरि, गन्त्रोः, गन्तृषु (iv) मातरि, मात्रोः, मातृषु
(v) स्वसरि, स्वस्रोः, स्वसृषु (vi) अस्थनि/अस्थ्नि, अस्थ्नोः, अस्थिषु
(vii) जानुनि, जानुनोः, जानुषु (viii) मनसि, मनसोः, मनःसु
(ix) जगति, जगतोः, जगत्सु (x) कृत्याम्/कृतौ, कृत्योः, कृतिषु
(xi) धेन्वाम्/धेनौ, धेन्वोः, धेनुषु (xii) पक्षिणि, पक्षिणोः, पक्षिषु
(xiii) नामनि/नाम्नि, नाम्नोः, नामसु (xiv) राजनि/राज्ञि, राज्ञोः, राजसु

4. (ii) जानुनि वेदना। (iii) शिशौ प्रीतिः। (iv) चर्मणि कण्डूतिः।
(v) पङ्क्त्याम् अशुद्धिः। (vi) प्रेयसि प्रेम। (vii) पयसि माधुर्यम्।
(viii) संन्यासिनि निःस्पृहता। (ix) दुर्वाससि कोपः। (x) सुहृदि विश्वासः।

5.	**प्रातिपदिकम्**	**प्रथमान्तम्**	**सप्तम्यन्तम्**
(ii)	तालु*	(ii) सुहृत्	(ii) अवधौ
(iii)	कपि	(iii) वपुः	(iii) जगति
(ii)	राशि	(iv) शङ्खी	(iv) छन्दसि
(v)	वाच्	(v) आयुः	(v) मन्त्रिणि
(vi)	धनिन्	(vi) जलमुक्	(vi) हृदि
(vii)	कर्मन्	(vii) श्रीः	(vii) नीत्याम्
(viii)	धनुष्	(viii) सारथिः	(viii) दिशि

(ix)	अन्नदातृ	(ix)	सम्पातिः	(ix)	जन्मनि
(x)	तत्त्वविद्	(x)	महान्	(x)	भ्रातरि

* प्रथमायाः द्वितीयायाः च एकवचने अपि 'तालु' इति भवति।

अभ्यासः - 100

2. कपे, कपी, कपयः
3. हरे, हरी, हरयः
4. श्रीनिधे, श्रीनिधी, श्रीनिधयः
5. ऋषे, ऋषी, ऋषयः
6. रवे, रवी, रवयः
7. मते, मती, मतयः
9. विष्णो, विष्णू, विष्णवः
10. गुरो, गुरू, गुरवः
11. शम्भो, शम्भू, शम्भवः
12. धेनो, धेनू, धेनवः
13. बन्धो, बन्धू, बन्धवः
14. शिशो, शिशू, शिशवः
16. भ्रातः, भ्रातरौ, भ्रातरः
17. नेतः, नेतारौ, नेतारः
19. मातः, मातरौ, मातरः
21. आत्मन्, आत्मानौ, आत्मानः
22. गुणिन्, गुणिनौ, गुणिनः
23. मन्त्रिन्, मन्त्रिणौ, मन्त्रिणः
24. विज्ञानिन्, विज्ञानिनौ, विज्ञानिनः
25. न्यायवादिन्, न्यायवादिनौ, न्यायवादिनः
26. अधिकारिन्, अधिकारिणौ, अधिकारिणः

अभ्यासः - 101

1.	मूर्ते	2.	चित्रभानो	3.	छात्राः	4.	मातरः
5.	भ्रातरौ	6.	राजन्	7.	सुभानू	8.	भारतमातः
9.	जगद्गुरो	10.	वैरिन्	11.	सेनापते	12.	शिशवः
13.	मुख्यमन्त्रिन्	14.	राजानः	15.	करिन्	16.	अधिकारिणि
17.	योगिनौ	18.	भगवन्	19.	धीमन्तः	20.	शक्तिमन्तौ

अभ्यासः - 102

1.	रवे	2.	मातः	3.	भ्रातः	4.	शम्भो
5.	सरस्वति	6.	गुरो	7.	ऋषे	8.	विज्ञानिन्

9.	शिशो	10.	मन्त्रिन्	11.	वैरिन्	12.	सुहृत्
13.	मातः	14.	भगवन्	15.	मनो	16.	पितः
17.	बन्धो	18.	सेनापते	19.	साधो	20.	राजन्

अभ्यासः - 103

2.	मूर्ते	3.	चित्रभानो	4.	राजन्	5.	भारतमातः
6.	जगद्गुरो	7.	वैरिन्	8.	सेनापते	9.	मुख्यमन्त्रिन्
10.	करिन्	11.	भगवन्	12.	विद्वन्		

अभ्यासः - 104

1.	रवि	2.	मातृ	3.	भ्रातृ	4.	शम्भु
5.	सरस्वती	6.	गुरु	7.	ऋषि	8.	विज्ञानिन्
9.	शिशु	10.	मन्त्रिन्	11.	वैरिन्	12.	सुहृद्
13.	हरि	14.	भगवत्	15.	मनु	16.	पितृ
17.	बन्धु	18.	सेनापति	19.	साधु	20.	राजन्

अभ्यासः - 105

1. (i) गुरो, गुरू, गुरवः (ii) मातः, मातरौ, मातरः
(iii) पितः, पितरौ, पितरः (iv) यशस्विन्, यशस्विनौ, यशस्विनः
(v) गौरि, गौर्यौ, गौर्यः (vi) श्रीपते, श्रीपती, श्रीपतयः
(vii) शम्भो, शम्भू, शम्भवः (viii) भगवन्, भगवन्तौ, भगवन्तः
(ix) तेजस्विन्, तेजस्विनौ, तेजस्विनः (x) कावेरि, कावेर्यौ, कावेर्यः
(xi) सुहृत्, सुहृदौ, सुहृदः (xii) अम्ब, अम्बे, अम्बाः
(xiii) दातः, दातारौ, दातारः (xiv) शास्त्रिन्, शास्त्रिणौ, शास्त्रिणः

2.	(ii)	हरि	(iii)	स्वामिन्	(iv)	भगवत्	(v)	राधा
	(vi)	भगिनी	(vii)	भ्रातृ	(viii)	पितृ	(ix)	अन्नदातृ
	(x)	महर्षि	(xi)	मित्र	(xii)	सखी	(xiii)	शिशु
	(xiv)	मान्या	(xv)	श्रीमत्				

◆◆◆

तृतीयः स्तबकः

अभ्यासः - 106

1.	सः	2.	तं	3.	तेन	4.	तस्मै
5.	तस्मात्	6.	तस्य	7.	तस्मिन्	8.	तौ
9.	तौ	10.	ताभ्यां	11.	ताभ्यां	12.	ताभ्यां
13.	तयोः	14.	तयोः	15.	ते	16.	तान्
17.	तैः	18.	तेभ्यः	19.	तेभ्यः	20.	तेषां
21.	तेषु						

अभ्यासः - 107

(क) प्र. – एतौ, एते द्विती. – एतौ, एतान् तृ. – एताभ्याम्, एतैः
च. – एताभ्याम्, एतेभ्यः प. – एताभ्याम्, एतेभ्यः ष. – एतयोः, एतेषाम्
स. – एतयोः, एतेषु

(ख) प्र. – सः, तौ द्विती. – तम्, तौ तृ. – तेन, ताभ्याम्
च. – तस्मै, ताभ्याम् प. – तस्मात्, ताभ्याम् ष. – तस्य, तयोः
स. – तस्मिन्, तयोः

अभ्यासः - 108

1.	कः	2.	कौ	3.	कस्य	4.	कान्
5.	कस्मात्	6.	कस्मिन्	7.	केषु	8.	कैः
9.	केभ्यः	10.	कयोः				

अभ्यासः - 109

प्र. – कः, के द्विती. – कम्, कान् तृ. – केन, कैः च. – कस्मै, केभ्यः
प. – कस्मात्, केभ्यः ष. – कस्य, केषाम् स. – कस्मिन्, केषु

अभ्यासः - 110

1.	अयं	2.	इमं/एनं	3.	एभिः	4.	अस्मै
5.	अस्मात्	6.	अस्य	7.	अस्मिन्	8.	अनयोः/एनयोः
9.	एषां	10.	एषु				

अभ्यासः - 111

प्र. – इमौ, इमे द्विती.– इमौ, इमान् तृ. – आभ्याम्, एभिः च. – आभ्याम्, एभ्यः
प. – आभ्याम्, एभ्यः ष. – अनयोः, एषाम् स. – अनयोः, एषु

अभ्यासः - 112

1.	अन्यः	2.	अन्यान्	3.	अन्येन	4.	अन्याभ्यां
5.	अन्येभ्यः	6.	अन्यस्य	7.	अन्येषां	8.	अन्यस्मिन्
9.	अन्ययोः	10.	अन्येषु				

अभ्यासः - 113

प्र. – अन्यौ, द्विती. – अन्यम्, अन्यान् तृ. – अन्याभ्याम् च. – अन्यस्मै, अन्येभ्यः
प. – अन्याभ्याम् ष. – अन्यस्य, अन्येषाम् स. – अन्ययोः

अभ्यासः - 114

2.	ताम्	3.	तया	4.	तस्यै	5.	तस्याः
6.	तस्याः	7.	तस्यां	8.	ते	9.	ते
10.	ताभ्यां	11.	ताभ्यां	12.	ताभ्यां	13.	तयोः
14.	तयोः	15.	ताः	16.	ताः	17.	ताभिः
18.	ताभ्यः	19.	ताभ्यः	20.	तासां	21.	तासु

अभ्यासः - 115

(क) प्र. – एषा, एताः द्विती. – एताम्, एताः तृ. – एतया, एताभिः

च. – एतस्यै, एताभ्यः प. – एतस्याः, एताभ्यः ष. – एतस्याः, एतासाम्
स. – एतस्याम्, एतासु

(ख) प्र. – सा, ते द्वितीं. – ताम्, ते तृ. – तया, ताभ्याम्
च. – तस्यै, ताभ्याम् प. – तस्याः, ताभ्याम् ष. – तस्याः, तयोः
स. – तस्याम्, तयोः

अभ्यासः - 116

1.	काम्	2.	कया	3.	कस्यै	4.	कस्याः
5.	कस्याः	6.	कस्याः/कयोः/कासाम्	7.	कस्यां	8.	कां
9.	कया						

अभ्यासः - 117

1.	काः	2.	काभिः	3.	काभ्यः	4.	काभ्यः
5.	कासाम्	6.	कासु	7.	काभ्यः	8.	काः
9.	कासां						

अभ्यासः - 118

प्र. – के, काः द्वि. – के, काः तृ. – काभ्याम्, काभिः च. – काभ्याम् काभ्यः
प. – काभ्याम्, काभ्यः ष. – कयोः, कासाम् स. – कयोः, कासु

अभ्यास - 119

1.	इयं	2.	इमाः/एनाः	3.	अनया/एनया	4.	आभ्यः
5.	अस्याः	6.	आभ्यः	7.	अनयोः	8.	अस्यां
9.	अनयोः	10.	आसु				

अभ्यासः - 120

प्र. – इयम्, इमे द्वितीं.– इमाम्, इमे तृ. – अनया, आभ्याम् च. – अस्यै, आभ्याम्
पं. – अस्याः, आभ्याम् ष. – अस्याः, अनयोः स. – अस्याम्, अनयोः

अभ्यासः - 121

1.	सर्वाः	2.	सर्वाभिः	3.	सर्वया	4.	सर्वस्यै
5.	सर्वाभ्यः	6.	सर्वाभ्यः	7.	सर्वासां	8.	सर्वासु
9.	सर्वाभ्यः	10.	सर्वाभिः	11.	सर्वासां	12.	सर्वासु
13.	सर्वाः	14.	सर्वाभिः	15.	सर्वासु		

अभ्यासः - 122

प्र. – सर्वे, सर्वाः द्विती.– सर्वाम्, सर्वे तृ. – सर्वाभिः च. – सर्वस्यै, सर्वाभ्याम्
प. – सर्वाभ्याम्, सर्वाभ्यः ष. – सर्वस्याः, सर्वयोः स. – सर्वस्याम्, सर्वासु

अभ्यासः - 123

1.	एतद्	2.	एतद्	3.	एतेन	4.	एतस्मै
5.	एतस्मात्	6.	एतस्य	7.	एतस्मिन्		

अभ्यासः - 124

प्र. – के द्विती. – किम् तृ. – कैः च. – कस्मै
प. – काभ्याम् ष. – कस्य स. – केषु

अभ्यासः - 125

1.	इदं	2.	इमानि	3.	इमानि	4.	इमे
5.	अस्मिन्/इमे	6.	एषु	7.	इमे	8.	इदं
9.	इदं	10.	एषां	11.	इमानि	12.	अनयोः
13.	अस्य	14.	इमे	15.	अस्मात्	16.	एषु
17.	अस्मात्	18.	अनेन				

अभ्यासः - 126

1.	इमौ	2.	इमे	3.	इमौ/एनौ	4.	इमान्/एनान्
5.	अनेन	6.	आभिः	7.	अस्याः	8.	अस्यां

9.	अनयोः	10.	आसु	11.	अस्य	12.	आभ्यां
13.	अस्मै	14.	एभ्यः	15.	आसां	16.	एषां
17.	एभ्यः	18.	एषां	19.	आसु		

अभ्यासः - 127

1.	भवान्	2.	भवन्तौ	3.	भवन्तः	4.	भवान्
5.	भवता	6.	भवतः	7.	भवतोः	8.	भवत्सु
9.	भवत्सु	10.	भवत्सु				

अभ्यासः - 128

प्र. – भवन्तौ, भवन्तः द्विती. – भवन्तौ, भवतः तृ. – भवद्भ्याम्, भवद्भिः
च. – भवद्भ्याम्, भवद्भ्यः प. – भवद्भ्याम्, भवद्भ्यः ष. – भवतोः, भवताम्
स. – भवतोः, भवत्सु

अभ्यासः - 129

1.	भवती	2.	भवत्यौ	3.	भवत्यः	4.	भवत्योः
5.	भवतीभ्यः	6.	भवती	7.	भवत्याः	8.	भवतीनाम्
9.	भवत्योः	10.	भवतीनां				

अभ्यासः - 130

प्र. – भवती, भवत्यः द्विती. – भवतीम्, भवतीः तृ. – भवत्या, भवतीभिः
च. – भवत्यै, भवतीभ्यः प. – भवत्याः, भवतीभ्यः ष. – भवत्याः, भवतीनम्
स. – भवत्याम्, भवतीषु

अभ्यासः - 131

1.	अहं	2.	मां	3.	मया	4.	मह्यम्
5.	मत्	6.	मम	7.	आवयोः	8.	अस्मासु

अभ्यासः - 132

प्र. – आवाम्, वयम् द्विती. – आवाम्/नौ, अस्मान्/नः
तृ. – आवाभ्याम्, अस्माभिः च. – आवाभ्याम्/नौ, अस्मभ्यम्/नः
प. – आवाभ्याम्, अस्मत् ष. – आवायोः/नौ, अस्माकम्/नः
स. – आवायोः, अस्मासु

अभ्यासः - 133

1.	युष्मान्	2.	युवां	3.	तव	4.	युवाभ्यां
5.	युष्मत्	6.	युवयोः	7.	त्वयि	8.	युवाभ्यां
9.	युष्मासु	10.	युष्मान्	11.	तुभ्यं	12.	त्वत्/तव
13.	युवयोः	14.	युष्माकं	15.	युष्माभिः	16.	युवां
17.	त्वं	18.	त्वां	19.	युष्मासु		

अभ्यासः - 134

प्र. – त्वम्, यूयम् द्विती. – त्वाम्/त्वा, युष्मान्/वः तृ. – त्वया, युष्माभिः
च. – तुभ्यम्/ते, युष्मभ्यम्/वः प. – त्वत्, युष्मत् ष. – तव/ते, युष्माकम्/वः
स. – त्वयि, युष्मासु

अभ्यासः - 135

1.	सर्वे	2.	सर्वान्	3.	सर्वैः	4.	सर्वैः
5.	सर्वस्मै	6.	सर्वेभ्यः	7.	सर्वस्मात्	8.	सर्वेभ्यः
9.	सर्वेषां	10.	सर्वेषु				

अभ्यासः - 136

प्र. – सर्वः, सर्वे द्विती. – सर्वम्, सर्वान् तृ. – सर्वेण, सर्वैः च. – सर्वस्मै, सर्वेभ्यः
प. – सर्वस्मात्, सर्वेभ्यः ष. – सर्वस्य, सर्वेषाम् स. – सर्वस्मिन्, सर्वेषु

अभ्यासः - 137

1.	अन्ये	2.	अन्यानि	3.	अन्ये	4.	अन्यानि
5.	अन्येन	6.	अन्येभ्यः	7.	अन्येभ्यः	8.	अन्ययोः
9.	अन्येषु	10.	अन्यानि	11.	अन्यत्	12.	अन्यत्
13.	अन्यानि	14.	अन्ये				

अभ्यासः - 138

1. (i)	तौ, ते	(ii)	अनयोः, एषाम्	(iii)	तयोः, तासाम्		
(iv)	तौ, तान्	(v)	सर्वम्, सर्वौ	(vi)	तस्मै, ताभ्याम्		
(vii)	सर्वस्मै/सर्वस्मात्, सर्वाभ्याम्	(viii)	तयोः, तेषाम्	(ix)	आवाम्, वयम्		
(x)	अन्यः, अन्यौ	(xi)	ते, तानि	(xii)	इमे, इमानि		
(xiii)	आवयोः, अस्माकम्	(xiv)	आभ्याम्, एभिः	(xv)	युवयोः, युष्माकम्		
(xvi)	यः, यौ	(xvii)	तेन, ताभ्याम्	(xviii)	अनयोः, एषु		
(xix)	ते, ताः	(xx)	के, कानि	(xxi)	अमू, अमून्		
(xxii)	अन्ये, अन्याः	(xxiii)	युवाम्, यूयम्	(xxiv)	तस्य, तेषाम् / तस्मिन्, तेषु		

2. (i)	इदम्	(ii)	तद्	(iii)	सर्व	(iv)	अस्मद्
(v)	युष्मद्	(vi)	अन्य	(vii)	अदस्	(viii)	किम्
(ix)	यद्	(x)	इदम्				

3. (ii)	इदम्	पुं./नपुं.	षष्ठी	एक.
(iii)	तद्	स्त्री.	सप्तमी	एक.
(iv)	तद्	पुं.	द्वितीया	एक.
(v)	सर्व	पुं.	द्वितीया	बहु.
(vi)	तद्	पुं./नपुं.	चतुर्थी/पञ्चमी	बहु.
(vii)	सर्व	पुं./नपुं.	चतुर्थी/पञ्चमी	बहु.
(viii)	अस्मद्	पुं./नपुं./स्त्री.	प्रथमा	एक.

(ix)	युष्मद्	पुं./नपुं./स्त्री.	प्रथमा	एक.
(x)	तद्	नपुं.	प्रथमा/द्वितीया	एक.
(xi)	अन्य	पुं	प्रथमा	बहु.
(xii)	भवत्	पुं.	द्वितीया	बहु.
			षष्ठी/पञ्चमी	एक.
(xiii)	इदम्	नपुं.	प्रथमा/द्वितीया	एक.
(xiv)	युष्मद्	स्त्री./पुं./नपुं.	द्वितीया	एक.
(xv)	इदम्	पुं./नपुं.	सप्तमी	एक.
(xvi)	अन्य	पुं.	प्रथमा	बहु.
(xvii)	अस्मद्	पुं./नपुं./स्त्री.	षष्ठी	बहु.
(xviii)	अदस्	पुं.	द्वितीया	एक.
(xix)	अस्मद्	पुं./स्त्री./नपुं.	षष्ठी/सप्तमी	द्वि.
(xx)	तद्	पुं./नपुं.	तृतीया	बहु.
(xxi)	सर्व	स्त्री.	सप्तमी	बहु.

4. (i) सर्वे (ii) एते (iii) ते (iv) अन्ये
(v) के (vi) इमे (vii) वयम् (viii) यूयम्
(ix) भवन्तः (x) भवत्यः

5. (i) भवती (ii) सर्वा (iii) का (iv) इयम्
(v) एषा (vi) सा (vii) अन्या

अभ्यासः - 139

1. (i) कंसः उग्रसेनस्य पुत्रः आसीत्। (ii) देवक्याः भ्राता कंसः आसीत्।
(iii) कंसः वसुदेवं देवकीं च कारागारे न्यक्षिपत्। (iv) कृष्णस्य जन्म कारागारे नक्तम् एव च अभवत्।
(v) वसुदेवः नन्दस्य पुत्रीम् आदाय मथुरां प्रत्यागच्छत्।

2. (i) आकाशवाणी कंसम् अवदत्। (ii) नन्दस्य पुत्री कंसम् अवदत्।

3. (ii) यदा (iii) तदा (iv) सर्वदा (v) अन्यत्र

4. इदम्, एतस्य, मदीयः

5. (i) (ङ) (ii) (घ) (iii) (क) (iv) (ख)
(v) (ग)

6. (ii) अत्रत्यम् (iii) यत्रत्यम् (iv) तत्रत्यम्

7. (i) ..... सर्वासु च विभक्तिषु। वचनेषु च सर्वेषु ..... ॥

8. (ii) (x) (iii) (√) (iv) (x) (v) (x)
(vi) (√)

		सामान्याव्ययानि	क्त्वान्त/ल्यबन्ताव्ययानि	तुमुन्नन्ताव्ययानि
9.	(i)	झटिति	आदाय	रोदितुम्
	(ii)	स्वयम्	निधाय	भवितुम्
	(iii)	नक्तम्	श्रुत्वा	स्थापायितुम्
	(iv)	उच्चैः	स्थापयित्वा	
	(v)	त्वरितम्		

10. (i) अतिकथनेन अलम् (ii) दूरगमनेन अलम् (iii) परिवेषणेन अलम्
(iv) इतोऽप्यधिकलेखनेन अलम् (v) विस्तरेण अलम्

अभ्यासः - 140

1. (i) भूतानि (ii) कुर्वीत (iii) प्राणदा कृषिः
(iv) लक्ष्मीः तदर्धं कृषिकर्मणि (v) पुत्रोऽहं पृथिव्याः (vi) रयीणाम्

2. (ii) माता -स्त्री. (iii) शिशुः -पुं. (iv) दाता -पुं. (v) हरि -पुं. (vi) वारि-नपुं.
(vii) नारी -स्त्री. (viii) स्वसृ -स्त्री. (ix) मतिः -स्त्री. (x) जानु -नपुं.

3. (i) कवि (ii) दधि (iii) राजन् (iv) सरित् (v) धनुष्
(vi) शिशु (vii) मातृ (viii) वर्मन् (ix) पयस्

4. (i) शकारान्तः (ii) नकारान्तः (iii) सकारान्तः (iv) षकारान्तः
(v) ऋकारान्तः (vi) नकारान्तः (vii) इकारान्तः (viii) षकारान्तः
(ix) नकारान्तः

5. (i) द्विवचनम् (ii) बहुवचनम् (iii) द्विवचनम् (iv) बहुवचनम्
(v) बहुवचनम् (vi) बहुवचनम् (vii) द्विवचनम् (viii) बहुवचनम्
(ix) बहुवचनम् (x) द्विवचनम्

6. (ii) अजन्तरूपम् (iii) अजन्तरूपम् (iv) हलन्तरूपम् (v) हलन्तरूपम्
(vi) अजन्तरूपम् (vii) हलन्तरूपम् (viii) हलन्तरूपम् (ix) अजन्तरूपम्
(x) हलन्तरूपम् (xi) अजन्तरूपम् (xii) हलन्तरूपम् (xiii) अजन्तरूपम्
(xiv) अजन्तरूपम् (xv) हलन्तरूपम् (xvi) अजन्तरूपम् (xvii) हलन्तरूपम्
(xviii) हलन्तरूपम् (xix) अजन्तरूपम्

7. (ii) तृतीया, एकवचनम् (iii) सप्तमी, एकवचनम् (iv) पञ्चमी/षष्ठी, एकवचनम्
(v) प्रथमा, बहुवचनम् (vi) षष्ठी, बहुवचनम् (vii) सप्तमी, एकवचनम्
(viii) षष्ठी, बहुवचनम् (ix) तृतीया, एकवचनम् (x) सप्तमी, एकवचनम्
(xi) चतुर्थी, एकवचनम् (xii) सप्तमी, एकवचनम् (xiii) पञ्चमी/षष्ठी, एकवचनम्
(xiv) प्रथमा बहुवचनम् (xv) तृतीया, एकवचनम् (xvi) पञ्चमी/षष्ठी, एकवचनम्
(xvii) षष्ठी, बहुवचनम् (xviii) द्वितीया, बहुवचनम् (xix) तृतीया, बहुवचनम्
(xx) सप्तमी, एकवचनम् (xxi) पञ्चमी/षष्ठी, एकवचनम् (xxii) तृतीया, एकवचनम्
(xxiii) द्वितीया, एकवचनम् (xxiv) पञ्चमी/षष्ठी, एकवचनम् (xxv) तृतीया, एकवचनम्

8. (ii) स्त्री., तृतीया, एकवचनम् (iii) पुं., द्वितीया, एकवचनम्
(iv) पुं., प्रथमा, एकवचनम् (v) नपुं., प्रथमा/द्वितीया, एकवचनम्
(vi) स्त्री., तृतीया, बहुवचनम् (vii) पुं./नपुं., तृतीया, एकवचनम्
(viii) स्त्री., तृतीया, एकवचनम् (ix) स्त्री., तृतीया, एकवचनम्
(x) पुं./नपुं., षष्ठी, एकवचनम् (xi) स्त्री., षष्ठी, बहुवचनम्
(xii) पुं./नपुं., तृतीया, एकवचनम् (xiii) स्त्री., पञ्चमी/षष्ठी, एकवचनम्

(xiv) पुं./नपुं., तृतीया, बहुवचनम्
(xv) पुं./नपुं., सप्तमी, बहुवचनम्
(xvi) पुं./नपुं., षष्ठी, एकवचनम्
(xvii) स्त्री., चतुर्थी/पञ्चमी, बहुवचनम्
(xviii) पुं., तृतीया, एकवचनम्
(xix) स्त्री., प्रथमा, एकवचनम्
(xx) स्त्री., प्रथमा, बहुवचनम्

9. (i) चन्द्रं (ii) वैकुण्ठम् (iii) पित्रा (iv) भिक्षुकाय
(v) पुष्पेभ्यः (vi) लेखन्या (vii) कपेः (viii) अरिभ्यः
(ix) शिशौ (x) कर्मणः /कर्मणा